

1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ КРЕДИТІВ БАНКІВ

1.1. Економічна сутність поняття «проблемний кредит банку» та фактори його виникнення

З початку російсько-української війни 2014 року дотепер прискорене зростання обсягів проблемних кредитів залишається ключовою проблемою банківської системи України. Саме тому суттєве погіршення якості кредитних портфелів комерційних банків, не залежно від форми власності, призводить до збільшення обсягу банківських витрат на формування резервів на можливі втрати і, відповідно, зумовлює зниження рентабельності банківської діяльності, рівня достатності капіталу, а також часто призводить до згортання їх подальшої кредитної діяльності. Названі обставини актуалізують потребу в удосконаленні роботи банківських установ щодо управління проблемними кредитами задля активізації кредитного процесу в Україні навіть в умовах воєнного стану.

Нині існує велика кількість підходів до визначення поняття «проблемний кредит банку». Так, Л. О. Примостка визначає проблемну позику як «один або кілька кредитів, які не були погашені вчасно, вартість застави значно впала, і виникли обставини, які змушують банки сумніватися в погашенні кредиту» [1, с. 179; 2, с. 100].

Згідно з визначенням, наданим Міжнародним валютним фондом, проблемна позика – це «вид боргу, за яким існує затримка понад 90 днів у погашенні основної суми зобов'язань та/або сплати відсотків через поганий фінансовий стан позичальника або сумніви про забезпечення боргу» [3]. Також варто зазначити, що Базельський комітет з банківського нагляду визначає проблемні кредити як «кредитні продукти, в яких є серйозне порушення термінів виконання зобов'язань перед банком, тобто фінансовий стан боржника значно погіршився, або істотне погіршення якості чи повна втрата забезпечення» [4].

Т. Болгар визначає проблемну позику як позику, за якою один або кілька

платежів не здійснюються вчасно, або виникають обставини через фінансову нестабільність позичальника, що перешкоджає своєчасному та повному погашенню позики, недостатньо забезпечений чи незабезпечений кредит, або інше або причини, які впливають на ймовірність використання позичальником позики та відсотків та їх не повернення [5, с. 51].

За словами І. Таранухи «непрацюючі кредити – це частина простроченої, періодичної або реструктуризованої заборгованості, за якою виявлено ознаки проблем з погашенням у зв'язку з недостатністю або відсутністю забезпечення, ознаками фінансових проблем позичальника, негативною інформацією щодо спроможності виконання боргових зобов'язань тощо».

Отже, узагальнюючи визначення поняття «проблемний кредит», наведені вище, пропонуємо проблемний кредит розуміти як банківський кредит, умови повернення якого порушуються, якість забезпечення якого знижується або фінансовий стан боржника погіршується.

У процесі управління кредитною діяльністю причини виникнення несприятливих ситуацій пояснюються порушенням принципів кредитування. Таким чином аналіз таких принципів показує, що причини негативних проявів такі: управління ліквідністю, система управління кредитною діяльністю, система ризик-менеджменту, управління ціноутворенням і витратами [6, с. 5].

На даному етапі розвитку банківської системи особливо важливо забезпечити якість кредитних портфелів банків в умовах, коли кредитоспроможність позичальників значно знизилась через наслідки економічної кризи [7]. Недосконале управління банківським кредитуванням та значне погіршення якості кредитного портфеля не лише ускладнюють подальше кредитування банків, але й негативно впливають на фінансову стабільність, конкурентоспроможність та довіру до національної банківської системи [8].

Ю. Макаренка та І. Онищенко про те, що проблемні кредити банків не з'являються раптово, а існують певні тривожні ознаки, уточнено саму категорію "проблемні кредити", а також з'ясовано організаційно-управлінські та правові заходи щодо повернення кредитних коштів, необхідні для усунення потенційних

фінансових втрат банків. [9]. Наразі проблемні кредити значною мірою зумовлені негативними наслідками світової фінансової кризи, неефективною кредитною політикою банків та небажанням позичальників погашати кредити. За таких обставин банк змушений самостійно вирішувати проблему повернення кредитів. [10].

Боргові проблеми в банківському секторі виникають через низку причин. Їх існування пов'язане з дією кількох чинників, які В. Варцаба запропонував класифікувати за такими групами:

- зовнішні фактори (відносини між кредитором і позичальником);
- внутрішньобанківські фактори (відносини з банками-кредиторами);
- внутрішні фактори (відносини з позичальником). [11, с. 100–101].

Фактори, що призводять до непрацюючих кредитів у банківських установах, збігаються з факторами, що призводять до кредитного ризику. Це не дивно, адже проблемні кредити є основним джерелом кредитного ризику. Зовнішні фактори важко контролювати, але завдяки професійній поведінці банківського менеджменту їх негативний вплив на банківську діяльність можна мінімізувати. На відміну від зовнішніх, внутрішні фактори повністю залежать від кредитної діяльності та відображають ефективність кредитної політики банку [12].

Внутрішні фактори відображають загальну кредитну політику банку, а також включають неналежний аналіз, структурування та документування кредитів. До загальних внутрішніх факторів, що впливають на кількість та виникнення непрацюючих кредитів у банку, належать:

- фактори, пов'язані з організацією та контролем за кредитами (частота використання "експертних" оцінок, суб'єктивні судження при прийнятті кредитних рішень, надмірні повноваження працівників при прийнятті рішень, технічна складність та обсяг моніторингу на одного працівника);
- фактори, пов'язані з персоналом (відсутність, недостатність або неповнота затверджених посадових інструкцій для працівників, низька кваліфікація або некомпетентність працівників тощо);

- системні та технічні фактори (низька ефективність систем оцінки фінансового стану позичальників, неналежне програмне забезпечення тощо). [13].

Крім того, слід звернути увагу на низку зовнішніх факторів, що впливають на банки та позичальників, які можуть спричинити появу непрацюючих кредитів або погіршити ситуацію (наприклад, збільшення частки непрацюючих кредитів у портфелі активів банку):

- поточна регуляторна база (наприклад, регуляторні зміни, що впливають на бізнес позичальника);

- економічна ситуація в країні (наприклад, негативний вплив світової фінансової кризи);

- політична стабільність;

- стихійне лихо або катастрофа (фізичне знищення бізнесу позичальника або неможливість ведення бізнесу в тій самій країні)[13].

Важливо також повідомляти про причини втрат за окремими кредитами, оскільки вони можуть відрізнятися від факторів, про які зазвичай повідомляють, наприклад:

- позичальник забув здійснити платіж;

- позичальник не може скласти бюджет і платити із запізненням;

- кредитний рейтинг позичальника може погіршитися через непередбачувані обставини [13].

Зовнішні фактори мало піддаються контролю, але своєчасні дії можуть допомогти банкам мінімізувати їхній вплив та уникнути значних втрат.

Внутрішні фактори, пов'язані з поведінкою позичальника - це ті, які безпосередньо ідентифікуються працівниками банку, наприклад, попередні банкрутства позичальника, поспіх позичальника з отриманням кредиту, невідповідність інформації, наданої позичальником, великі зняття коштів з рахунку, тиск позичальника на кредитного спеціаліста, кредитування на менші суми, підозрілість позичальника, кредитування на суми, що перевищують доходи або активи позичальника, вразливість позичальника, кредитування на

суми, що перевищують доходи або активи позичальника, кредитування на суми, що перевищують доходи або активи позичальника, вразливість позичальника. вразливість бізнесу або майна позичальника, надання кредитів у розмірах, що перевищують доходи або активи позичальника, вразливість бізнесу або майна позичальника.

Внутрішні фактори, пов'язані з якістю продуктових пропозицій, включають кредитування відносно можливостей позичальника (наприклад, поступове збільшення ліміту кредитної картки позичальника, який навряд чи зможе погасити кредит) та кредитування відносно можливостей і досвіду банку.

Фактори якості продукту можуть створювати проблеми для позичальників і призводити до виникнення проблемних кредитів.

Внутрішні фактори, пов'язані з поганим управлінням банком, включають:

- переслідування тактичних або стратегічних інтересів (контроль);
- неспроможність керівництва банку вжити своєчасних заходів для управління кредитним портфелем з метою уникнення надмірної та ризикованої кредитної політики;

- неадекватно розроблена кредитна політика банку.

Внутрішні фактори, в тому числі помилки персоналу, такі як:

- неадекватна оцінка ризиків, пов'язаних з позичальником;
- неякісна оцінка кредитоспроможності позичальника;
- помилки в оцінці застави за кредитом;
- неадекватний процес затвердження кредиту;
- надмірно поблажливе ставлення до позичальників при розгляді кредитних заявок;

- надмірне кредитування; інсайдерське кредитування;
- зловживання владою або фінансові порушення з боку кредитного відділу банку;

- кредитування в спекулятивних цілях;
- неперевірка поручителів або застави;
- кредитування без застави.

- кредитування великих сум одному позичальнику або одній галузі[14].

Найважливішими методологічними факторами, що впливають на виникнення непрацюючих кредитів, є:

-неадекватні внутрішні методи роботи з непрацюючими кредитами; низька якість операційних етапів і процесів банку, пов'язаних з непрацюючими кредитами;

- недостатня автоматизація завдань банківського персоналу; неточна або недостовірна оцінка стану активів банку; відсутність належного контролю з боку керівництва банку; відсутність.

Організаційні фактори, що впливають на розвиток непрацюючих кредитів:

- недостатня адаптація організаційної структури та внутрішніх процедур банку до роботи з непрацюючими кредитами;

- неоптимальна організаційна структура підрозділів та служб банку, відповідальних за повернення непрацюючих кредитів, а також недостатність професійних знань та досвіду персоналу в цій сфері;

- неефективний розподіл обов'язків та недостатня взаємодія між підрозділами;

- низький рівень організації виконання завдань, пов'язаних з управлінням непрацюючими кредитами [15].

Непрацюючі кредити зазвичай не з'являються нізвідки. Існує кілька ознак, які вказують на те, що позичальник має проблеми з погашенням кредиту, і кваліфіковані банківські працівники можуть виявити їх на ранній стадії та вжити заходів для мінімізації втрат через дефолт або несвоєчасний платіж. Чим раніше будуть виявлені ознаки непрацюючих кредитів, такі як погіршення фінансового стану позичальника, тим легше вирішити ситуацію.

Рівень ризику за кредитом також вказує на ймовірність виникнення проблемних кредитів. Процедура визначення показника ризику за кредитом наведена в Постанові Правління Національного Банку України «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.06.2016 р. № 351 [16].

Відповідно до цієї Постанови [16], визначення показника ризику за кредитом складається з таких етапів:

1. Банк оцінює фінансовий стан боржника (для юридичних осіб це робиться шляхом розрахунку комплексного показника фінансового стану).

2. Банк визначає категорію боржника. Банк визначає клас боржника за значенням інтегрального показника для юридичних осіб (є дев'ять класів) або, для фізичних осіб, за результатами оцінки фінансового стану боржника (клас А - добрий фінансовий стан, В - задовільний, С - незадовільний, D - критичний).

3. Банк оцінює стан погашення заборгованості боржниками, як юридичними, так і фізичними особами, виходячи з кількості календарних днів прострочення погашення заборгованості.

Таким чином, зовнішні фактори пов'язані з можливістю виникнення проблемних кредитів внаслідок подій, що не залежать від Банку. Внутрішні фактори пов'язані з людськими помилками, організацією кредитної діяльності банку, тим, як банк оцінює ризики та ефективністю своєї кредитної політики, тому успіх кредитної діяльності банку залежить від управління внутрішніми факторами.

1.2. Класифікація методів управління проблемними кредитами банку

Методичні засади управління проблемними кредитами у банківському ризик-менеджменті мають формуватися і розвиватися відповідно із засадами системного аналізу та загальними принципами ризик-менеджменту. Зважаючи на важливість і складність процесу управління проблемними кредитами, необхідно виокремити, впорядкувати й репрезентувати управління проблемними кредитами в окремій підсистемі кредитного ризик-менеджменту.

Система управління - це сукупність взаємопов'язаних елементів, які мають різне функціональне призначення, діють автономно, але спрямовані на досягнення спільної мети. Таким чином, система управління непрацюючими кредитами - це інтегрована система взаємопов'язаних компонентів, які

реалізують відповідні стратегії керівництва банку щодо управління непрацюючими кредитами [16].

Визначимо методичні основи функціонування системи управління проблемними кредитами банків:

а) кожна система управління складається з двох взаємопов'язаних підсистем: керуючої підсистеми або суб'єкта управління (тобто особи, яка управляє) та керованої підсистеми або об'єкта управління; система управління проблемних кредитів включає як зовнішні, так і внутрішні суб'єкти управління. Зовнішні суб'єкти (макрорівень) представлені законодавчими, фінансовими та регуляторними органами, головним чином Національним банком України (НБУ). Внутрішні суб'єкти (мікроекономічний рівень) представлені керівництвом комерційних банків, кредитно-фінансовими комітетами та органами управління ризиками. Об'єктом контролю є непрацюючі кредити;

б) обирається стратегія управління непрацюючими кредитами;

в) після вибору стратегії обирається найбільш підходящий інструмент для управління непрацюючими кредитами. Інструменти обраної стратегії також відіграють важливу роль;

г) організаційна структура банку та рівень взаємовідносин банку з клієнтами та акціонерами відіграють важливу роль у формуванні системи управління непрацюючими кредитами;

д) система управління непрацюючими кредитами не є статичним утворенням і завжди перебуває під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Беручи до уваги конкретний економічний контекст, в якому працює банк, необхідно адаптувати структуру та функції системи управління непрацюючими кредитами та вживати заходів щодо адаптації до змін в економічному середовищі [17].

Ключовими принципами управління непрацюючими кредитами є ефективність, результативність, системність та повнота, конкурентність та прозорість.

Компонентами системи управління непрацюючими кредитами є наступні:

- суб'єкти системи управління проблемними кредитами банку;
- об'єкт системи управління проблемними кредитами банку;
- процес управління проблемними кредитами банку, що відповідає обраній стратегії управління й охоплює ряд елементів [18].

Систему управління проблемними кредитами представлено на рис. 1.1.

На якість кредитних портфелів комерційних банків впливають зовнішні та внутрішні фактори. Наразі до зовнішніх факторів, що впливають на кредитний портфель українських банків слід віднести широкомасштабне вторгнення РФ на суверенну територію нашої держави, економічний спад, девальвацію національної грошової одиниці, інфляцію, зниження обсягів виробництва основних секторів національної економіки, тимчасову окупацію АР Крим і частини Донецької та Луганської областей з 2014 року.

Основним внутрішнім фактором, що впливає на якість кредитного портфеля, є погане управління кредитним ризиком з боку підприємств. Зокрема, до 2009 року українські банки надавали великі обсяги кредитів в іноземній валюті клієнтам, які отримували доходи лише в гривні, в результаті чого більшість позичальників стали неплатоспроможними, коли обмінний курс підвищився.

У боротьбі за клієнтів банки іноді надають кредити без належної оцінки кредитоспроможності позичальників, а застава не завжди є адекватною та ліквідною. В результаті зростання прострочень за кредитами банки змушені формувати значні резерви під свою агресивну діяльність, що негативно впливає на міцність капіталу банківських установ.

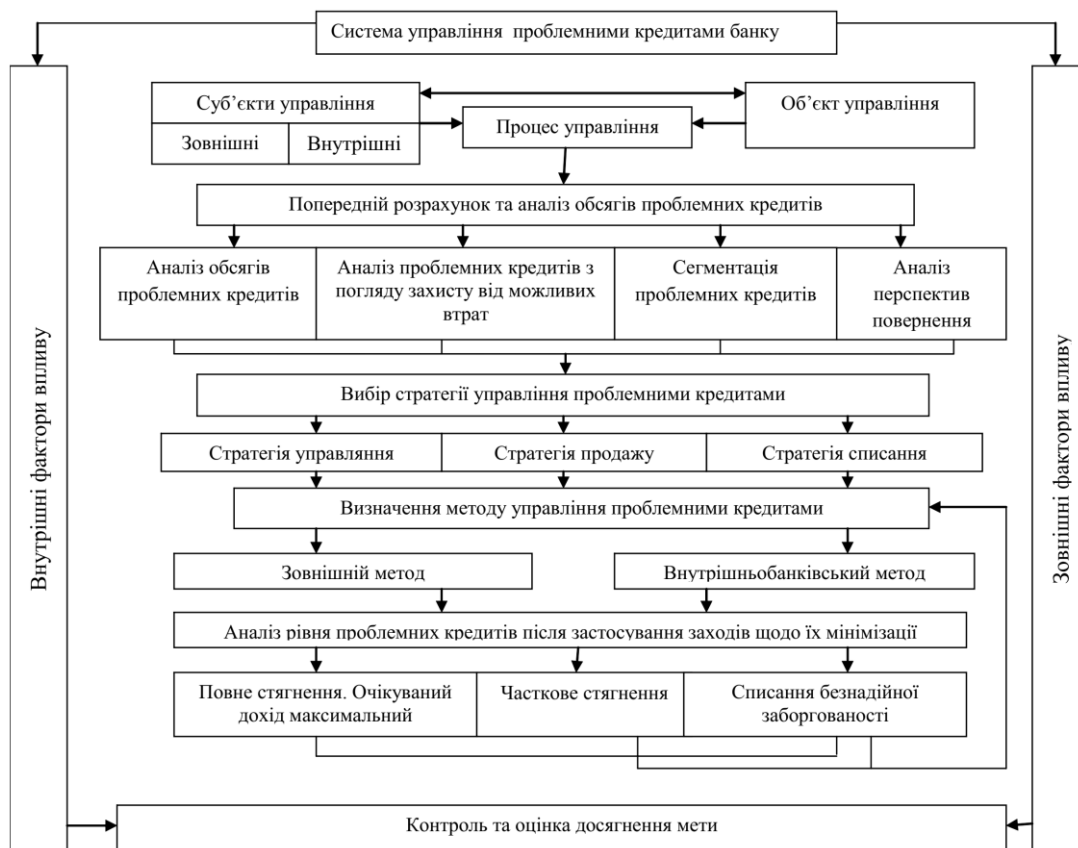

Рисунок 1.1 – Система управління проблемними кредитами банку

Джерело: [19, с. 230].

На першому етапі аналізується обсяг непрацюючих кредитів з точки зору захисту від потенційних збитків та досліджуються причини виникнення непрацюючих кредитів. Ефективний аналіз непрацюючих кредитів на цьому етапі вимагає попередньої аналітичної роботи щодо їх якості та кількості.

Для ефективного управління непрацюючими кредитами доцільно структурувати непрацюючі кредити, тобто розділити їх на окремі сегменти відповідно, наприклад, до тривалості кредитів, причин виникнення непрацюючих кредитів, якості застави та кредитних інструментів. Після завершення сегментації слід провести якісний аналіз усіх отриманих субпортфелів.

Зокрема, слід оцінити перспективи стягнення заборгованості в судовому порядку або шляхом добровільного звернення стягнення на заставне майно. В обох випадках в основі оцінки лежать якість і вартість забезпечених активів.

Другим етапом процесу управління непрацюючими кредитами є

визначення стратегії управління непрацюючими кредитами.

Як правило, банки мають три стратегії управління непрацюючими кредитами:

- стратегія управління полягає в утриманні непрацюючих кредитів на балансі та продовженні пошуку шляхів вирішення проблеми (переважно реструктуризація або стягнення в судовому порядку). Непрацюючими кредитами можуть займатися власні підрозділи банку або залучатися аутсорсингові компанії для стягнення кредитів;

- стратегія продажу полягає в тому, щоб продати непрацюючі кредити третім особам. Продавець може продовжувати обслуговувати портфель відповідно до договору про обслуговування;

- стратегія амортизації полягає у списанні непрацюючих активів з балансу та припиненні колекторської діяльності [19].

Слід зазначити, що менеджмент банку стикається з проблемою раціонального вибору та прийняття оптимальних управлінських рішень, оскільки в банківській системі існує декілька методів та інструментів управління. Ці інструменти повинні враховувати фінансові та адміністративні заходи, що застосовуються органами банківського нагляду, регуляторами або органами управління для забезпечення адекватного рівня непрацюючих кредитів у банках.

Рішення про те, який метод є найбільш прийнятним для управління непрацюючими кредитами, має враховувати індивідуальні особливості кожної операції, обрану банком стратегію зростання, здатність банку залучати капітал для підтримання ліквідності та фінансових ресурсів, час і кваліфікований персонал, які можуть бути використані для створення власної структури для вирішення проблемних кредитів.

Необхідно також оцінити загальні переваги та недоліки, проаналізувати вигоди та витрати, включаючи податкові питання. На цьому етапі, при реалізації обраної стратегії, для вибору методу управління непрацюючими кредитами слід керуватися такими критеріями:

- грошові витрати банку на реалізацію обраного методу управління;

- складність впровадження обраного методу управління непрацюючими кредитами;
- врахування позичальником зовнішнього ризику для банку від статусу його непрацюючого кредиту для банку. Ці критерії повинні враховуватися банком при прийнятті стратегічних рішень. Також дані критерії включають залежність ситуації та обраного методу від зовнішніх факторів, таких як зміна вартості застави, кон'юнктури ринку, коливання валютного курсу, знецінення гривні та підвищення темпів інфляції;
- вплив обраного методу на репутацію банку, зазначений критерій передбачає легітимність стратегії управління NPL та можливість подальшої співпраці між банком та позичальником;
- вивчення внутрішнього ризику непрацюючих кредитів позичальника;
- гарантія результату, цей критерій є досить специфічним, але він є ключовим фактором, що визначає ефективність роботи з непрацюючими кредитами [20].

Існують зовнішні та внутрішні методи управління непрацюючими кредитами. Щодо внутрішніх методів, то їх можна поділити на санаційні та ліквідаційні.

В рамках методу санації розробляється та впроваджується план дій спільно з боржником щодо погашення заборгованості. Зокрема, досить поширеним заходом є реструктуризація кредиту. У світовій практиці розроблені різні методи реструктуризації, такі як відстрочка платежів за кредитом, зміна графіка погашення кредитів з класичного на річний, пролонгація кредитів, конвертація валюти, списання штрафів і пені, зниження процентних ставок.

За словами І. Осадчого, для того, щоб реструктуризація була доцільною, мають бути дотримані такі умови: грошовий потік, який генерується поточним бізнесом позичальника після реструктуризації, має перевищувати грошовий потік від ліквідації [21, с. 42–43]. Метод ліквідації передбачає повернення кредиту через реалізацію застави чи за рахунок оголошення боржника банкрутом та продажу його активів. Такий метод, зазвичай, обирається за неможливості

реабілітації заборгованості.

Основними зовнішніми методами є передача непрацюючих кредитів третім особам (колекторським агентствам), сек'юритизація активів, продаж непрацюючих кредитів неафілійованим фінансовим компаніям у формі факторингу та продаж (передача) непрацюючих кредитів афілійованим фінансовим компаніям на основі оптимізації балансу. (SPV onshore / offshore).

Т. М. Болгар, В. М. Марчук та ін. дослідили управління непрацюючими кредитами вітчизняними банками в сучасних економічних умовах та визначили сильні та слабкі сторони методів управління непрацюючими кредитами банків (табл. 1.1). Комерційні банки можуть застосовувати два основні методи управління в процесі роботи з непрацюючими кредитами: реабілітацію та ліквідацію. Зовнішні методи також можуть бути використані, якщо внутрішній превентивний контроль не є ефективним.

Таким чином, кожен метод управління непрацюючими кредитами має свої переваги та недоліки. На нашу думку, рішення про вибір методу має ґрунтуватися на індивідуальних характеристиках непрацюючих кредитів та потенціалі їх повернення.

Вибір методу в процесі управління здійснюється керівництвом банку залежно від конкретних обставин та результатів первинного аналізу непрацюючих кредитів. Найбільш прийнятним варіантом завжди є перегляд умов кредитного договору таким чином, щоб і банк, і позичальник могли продовжувати свою звичайну діяльність. Однак завжди слід брати до уваги мету максимізації ймовірності повного погашення заборгованості перед банком.

Після повного повернення непрацюючих кредитів стає зрозуміло, що очікуваний прибуток було максимізовано, а мета управління непрацюючими кредитами повністю досягнута.

Таблиця 1.1 – Переваги та недоліки методів управління проблемною заборгованістю

МЕТОДИ		ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
ВНУТРІШНІ	Реабілітація заборгованості	Можливість продовження співпраці з позичальником. Повернення заборгованості в повному обсязі	Погіршення якості кредитного портфеля; ускладнення системи управління активами; трудові та часові витрати
	Ліквідація заборгованості	Звільнення балансу від проблемної заборгованості. Зменшення витрат на формування резервів	Додаткові фінансові витрати. Можливий негативний вплив на репутацію
ЗОВНІШНІ	Продаж проблемної заборгованості в управлінні третій особі (колекторській компанії)	За рахунок повернення кредитів наявне незначне поліпшення ліквідності. Немає потреби збільшувати штат працівників банку	Проблемні кредити залишаються на балансі банку та продовжують відображатися у фінансовій звітності. Витрати на оплату послуг колекторської компанії
	Сек'юритизація активів	Покращується структура балансу та збільшується ліквідність	Витрати на переведення заборгованості в цінні папери та на їх розміщення
	Продаж проблемної заборгованості непов'язаним фінансовим компаніям у вигляді факторингових операцій	Поліпшується структура кредитного портфеля. Звільняються резервні кошти банку. Зменшення операційних витрат (за рахунок витрат на обслуговування проблемного кредиту). Збільшення ліквідності	Неповне відшкодування проблемної заборгованості (за рахунок оплати послуг факторингової компанії). Неправомірність продажу проблемної заборгованості фізичних осіб факторинговій компанії
	Продаж проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії на засадах оптимізації балансу	Оптимізація структури балансу. Звільняються резервні кошти. Зменшується тиск на регулятивний капітал	Ліквідність не збільшується. Значні втрати при продажі проблемної заборгованості

Джерело: [6; 22].

Четвертий крок - аналіз непрацюючих кредитів після того, як було вжито заходів для зниження рівня непрацюючих кредитів. Якщо на цьому етапі обсяг непрацюючих кредитів зменшився порівняно з тим, що був до вжиття заходів щодо зниження рівня непрацюючих кредитів, можна зробити висновок, що частина кредитів була повернута і необхідно повернутися до етапу визначення способу управління непрацюючими кредитами та вибору одного з варіантів врегулювання непрацюючих кредитів. Якщо сума непрацюючих кредитів на цьому етапі є такою ж, як і сума кредитів до вжиття заходів щодо зменшення проблемності, це означає, що заходи щодо зменшення проблемності не були

успішними і компанія повинна проаналізувати потенційне списання непрацюючих кредитів та вирішити, чи повернутися до етапу визначення способу управління непрацюючими кредитами для вибору іншого методу повернення кредитів, чи відмовитися від повернення кредитів. [23].

Ця система управління включає аналіз існуючих непрацюючих кредитів, вибір стратегій і методів управління, а також оцінку та моніторинг досягнення цілей. Особлива увага в системі управління непрацюючими кредитами приділяється вибору найбільш прийняттого методу управління. Аналіз переваг та недоліків основних методів управління непрацюючими кредитами показує, що не існує єдиного методу, однакового для всіх банків. Банки повинні враховувати індивідуальні особливості своїх непрацюючих кредитів і реалістично оцінювати свій потенціал.

Таким чином, ефективна система управління непрацюючими кредитами дозволить банку досягти своїх стратегічних і тактичних фінансових цілей, знизити ризики та позитивно вплинути на фінансову стабільність комерційних банків і банківської системи в цілому.

2. ОЦІНКА ОБСЯГІВ ТА СТРУКТУРИ ПРОБЛЕМНИХ КРЕДИТІВ БАНКІВ УКРАЇНИ

2.1. Моніторинг якості кредитного портфеля банківської системи України

Ступінь ефективності кредитного моніторингу в кінцевому підсумку впливає на якість кредитного портфеля банку, зокрема на частку проблемних кредитів у його структурі. Тому в аналітичному розділі цієї роботи це питання буде розглянуто більш детально.

З 2018 року частка непрацюючих кредитів почала стрімко знижуватися, головним чином під впливом запровадження нових методів визначення типу цих кредитів. Так, за даними НБУ, частка проблемних кредитів в українських банках зменшилася з 41% станом на 1 січня 2021 року до 30% станом на 1 січня 2022 року.

Наразі банки почали визнавати усі непрацюючі кредити. Крім того, рівень резервування за цими кредитами постійно зростає і перевищує понад 100%. Тому вплив непрацюючих кредитів як на капітал та прибутковість банків є достатньо незначним. [53]. Спочатку розглянемо проблемні кредити за типами кредитних установ (позичальників), щоб визначити, які сектори позичальників потребують уваги в кредитному моніторингу (табл. 2.1).

По даній динаміці можна помітити, що досить малою є частка проблемних кредитів у міжбанківському секторі, яка у 2017 році становила 6,22% і з кожним роком поступово зменшувалась діставшись позначки 0,84% станом на кінець 2021 року. Поряд з цим, обсяги міжбанківських кредитів не постраждали, а навпаки натомість зросли із 22 046 млн грн до 30 581 млн грн за 2017–2021 роки.

Непрацюючі кредити державним та місцевим органам влади також поступово зменшувались і врешті-решт досягли нульового рівня, натомість кредитний портфель зріс із 1 519 млн грн до 27 037 млн грн.

Таблиця 2.1 – Динаміка і структура кредитних операцій банків України, частка непрацюючих кредитів за видами суб'єктів (позичальників) кредитування станом на кінець звітного періоду 2017–2021 рр., млн грн

Показник	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Кредити корпоративному сектору	892900	959601	847259	795405	835658
непрацюючі кредити	500263	535770	456080	371157	301665
частка непрацюючих кредитів, %	56,03	55,83	53,83	46,66	36,10
Кредити фізичним особам (включно із фізичними особами-підприємцями)	174448	202202	214252	208383	256291
непрацюючі кредити	93353	93086	73077	58230	43210
частка непрацюючих кредитів, %	53,51	46,04	34,11	27,94	16,86
Міжбанківські кредити, депозити (за виключенням коррахунків)	22046	28888	31368	34057	30581
непрацюючі кредити	1372	1073	946	984	256
частка непрацюючих кредитів, %	6,22	3,71	3,02	2,89	0,84
Кредити органам державної влади та місцевого самоврядування	1519	2867	4717	11734	27037
непрацюючі кредити	10	838	683	0	0
частка непрацюючих кредитів, %	0,69	29,22	14,48	0,00	0,00

Джерело: складено і проведено розрахунки на основі [38].

Частка непрацюючих кредитів юридичним особам та непрацюючих кредитів фізичним особам залишається високою (рис. 2.1).

Так, частка непрацюючих кредитів фізичним особам сягнула 16,86% на кінець 2021 року. Однак непрацюючі кредити в цьому секторі у 2021 році сягнули 43 210 млн грн, що майже вдвічі менше порівняно з 93 353 млн грн. у 2019 році, що є найнижчим значенням за аналізований період.

Найбільша частка непрацюючих кредитів серед інших груп позичальників припадає на кредити юридичним особам: хоча заходи щодо непрацюючих кредитів зменшили частку цієї заборгованості з 56,03% на кінець 2017 року до 36,10% на кінець 2021 року, частка цієї заборгованості все ще залишається досить високою. Таким чином, незважаючи на плани списання непрацюючих кредитів, значна частина непрацюючих кредитів все ще залишається тягарем для вітчизняних банків (табл. 3.1).

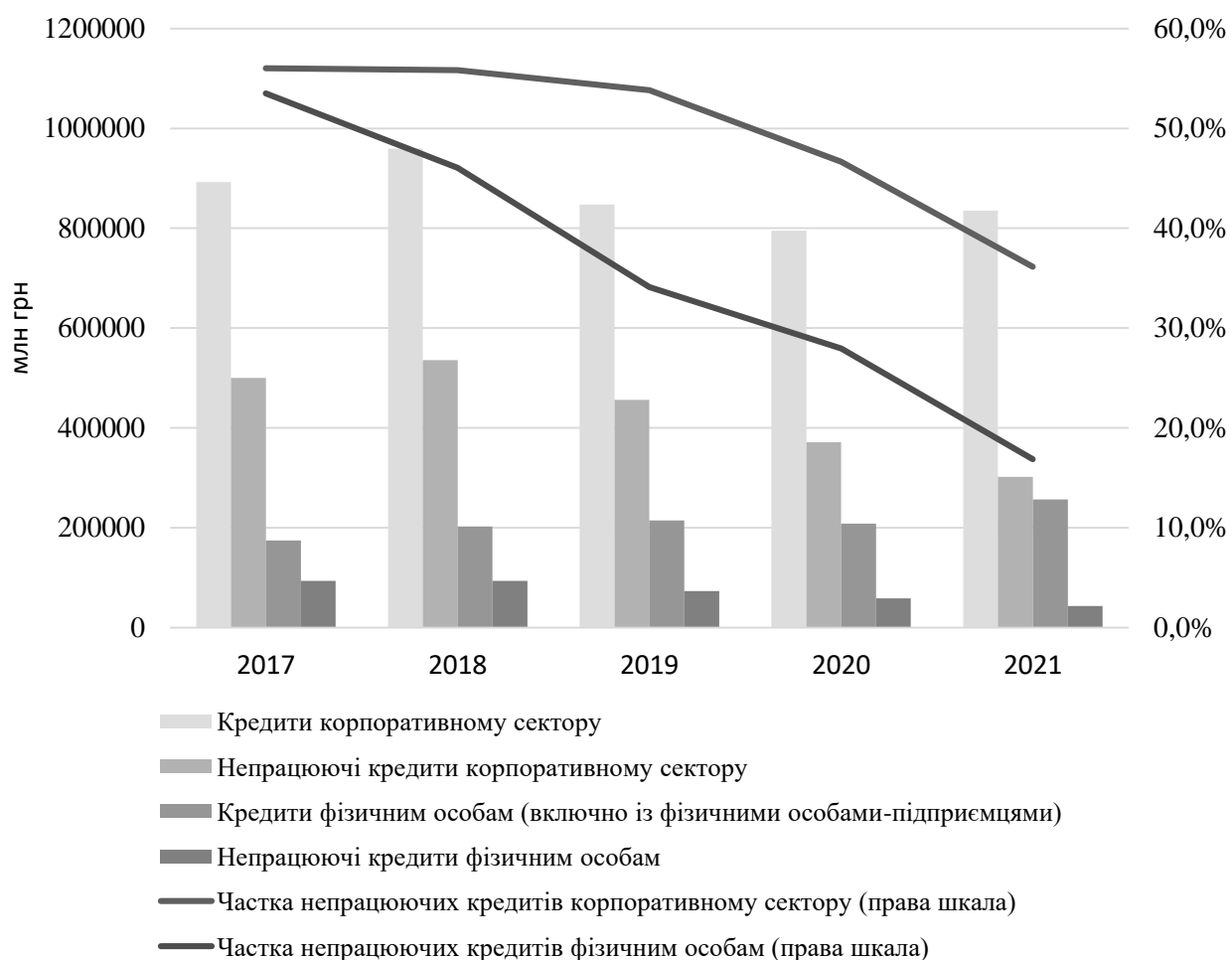

Рис. 2.1 – Динаміка обсягів виданих кредитів та непрацюючих кредитів корпоративному сектору та фізичним особам за 2017–2021 рр.

Джерело: складено і проведено розрахунки на основі [38].

Розглянемо детальніше структуру, обсяг, динаміку та частку проблемної заборгованості в державних, приватних та іноземних капіталів в Україні. (табл. 2.2).

Аналіз даних, наведених у таблиці, показує, що частка проблемної заборгованості в банках прямого інвестування залишалася на найнижчому рівні з приватним капіталом, а саме 30 169 млн грн, тобто 24,08% від загальних обсягів кредитного портфеля станом на кінець 2017 року. Спостерігається динаміка зменшення і станом на 31.12.2021 вже дорівнює 9,43%.

Таблиця – 2.2 Структура та обсяги кредитної діяльності українських банків та частка непрацюючих кредитів за типами банків на кінець звітного періоду.

2017–2021 рр., млн грн

Активні операції	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Всі кредити	1090914	1193558	1097595	1049579	1149567
у т. ч. банки:					
з державною часткою, з них	558974	643564	624856	540326	539403
ПАТ КБ «Приватбанк»	269532	293725	305163	245013	249621
з державною часткою крім ПАТ КБ «Приватбанк»	289442	349839	319693	295313	289782
іноземних банківських груп	382417	392683	330599	344206	400930
з приватним капіталом	125270	135715	142140	164673	209234
неплатоспроможні	24253	21596	0	374	0
Непрацюючі кредити	594999	630767	530780	430371	345131
у т. ч. банки:					
з державною часткою, з них	397563	437101	396903	310225	253977
ПАТ КБ «Приватбанк»	236211	244824	239197	181196	174533
з державною часткою крім ПАТ КБ «Приватбанк»	161352	192277	157707	129029	79444
іноземних банківських груп	156834	151195	107476	95891	71426
з приватним капіталом	30169	31233	26401	23975	19728
неплатоспроможні	10433	11238	0	280	0
Частка непрацюючих кредитів, %	54,54	52,85	48,36	41,00	30,02
у т. ч. банки:					
з державною часткою, з них	71,12	67,92	63,52	57,41	47,08
ПАТ КБ «Приватбанк»	87,64	83,35	78,38	73,95	69,92
з державною часткою крім ПАТ КБ «Приватбанк»	55,75	54,96	49,33	43,69	27,41
іноземних банківських груп	41,01	38,50	32,51	27,86	17,82
з приватним капіталом	24,08	23,01	18,57	14,56	9,43
неплатоспроможні	43,02	52,04	0,00	74,77	0,00

Джерело: складено і проведено розрахунки на основі [54].

Така ж тенденція спостерігається і в банках іноземної банківської групи, але кількість незабезпечених кредитів зросла в рази.: 156 834 млн грн у 2017 році і станом на 2021 р. – 71 426 млн грн. Їх частка знизилася з 41,01% до 17,82% в межах аналізованого періоду.

Динаміка частки непрацюючих кредитів та неплатоспроможних банків безпосередньо пов'язана з кількістю таких банків та тривалістю їх неплатоспроможності. Наприклад, у 2017 році таких банків було 9 [55], тож їхній кредитний портфель на 43,02% складався з непрацюючих кредитів, тоді як на

кінець 2019 року жодного неплатоспроможного банку не було виявлено, а отже, показник рівня таких кредитів дорівнював нулю..

Найбільшу частку проблемних кредитів володіють державні банки. Так, станом на 2017 рік вартість таких кредитів склала 594 999 млн грн, з яких 236 211 млн грн належить ПАТ КБ «ПриватБанк». І хоча на кінець аналізованого періоду обсяги непрацюючих кредитів зменшилися до 345 131 млн грн (з них – 174 533 млн грн ПАТ КБ «ПриватБанк»), все ж їх частка є доволі значною і нині складає 47,08%.

Далі сформуємо вибірку 10 банків із найбільшими обсягами непрацюючих кредитів у їх кредитних портфелях (табл. 2.3) та проведемо розрахунки часток цих банків у структурі загального обсягу непрацюючих кредитів і зобразимо графічно (рис. 2.2).

Таблиця 2.3 – Вибірка 10 банків з найбільшими обсягами непрацюючих кредитів станом на 01.01.2022 (за 2017–2021 рр.), млн грн

Найменування банку	31.12.2017	31.12.2018	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021
АТ КБ «ПриватБанк»	236211	244824	239197	181196	174533
АТ «Ощадбанк»	80717	98967	78112	56900	38615
АТ «Укрексімбанк»	70191	84551	70353	64227	34343
АТ «МР БАНК»*	28474	45186	34606	37137	25826
ПАТ «Промінвестбанк»*	32297	38726	32105	24987	22267
АТ «АЛЬФА-БАНК»	7467	8100	21752	19240	12112
АБ «УКРГАЗБАНК»	10444	8759	9243	7902	6486
АТ «ПУМБ»	8613	10390	7233	4618	4201
АТ «Ідея Банк»	578	1302	2070	2393	3375
АТ «БАНК КРЕДИТ ДНІПРО»	4214	4713	3557	3836	2810
Всього по банківському сектору	594999	630767	530780	430371	345131

* банк, переданий Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) через рішення про ліквідацію 15.02.2022 р.

Джерело: складено на основі [38].

Як видно з даних, наведених у табл. 2.3, найбільша сума непрацюючих кредитів зосереджена у АТ КБ «ПриватБанк», а саме 174 533 млн грн станом на кінець 2021 року. Таку ситуацію можна пояснити тим, що банк має найбільший кредитний портфель серед інших проаналізованих банків. Значний вплив на

ситуацію мали вимоги Асоціації щодо регулювання процесу управління непрацюючими кредитами та визначення критеріїв списання активів, повернення яких не очікується у 2020 році. Крім того, відбулося скорочення обсягу непрацюючих кредитів у більшості банків, що увійшли до рейтингу: -35,8 млрд АТ «Укрексімбанк» (-51,1%), -42,1 млрд грн АТ «Ощадбанк» (-52,2%), -61,7 млрд грн АТ КБ «ПриватБанк» (-26,1%). Зростання непрацюючих кредитів зафіксоване лише у 2 банках: +2,8 млрд грн АТ «Ідея Банк» (+483,9%) та +4,4 млрд грн АТ «АЛЬФА-БАНК» (+62,2%). Загальне скорочення проблемної заборгованості банківського сектору упродовж аналізованого періоду склало -249,9 млрд грн (-42%).

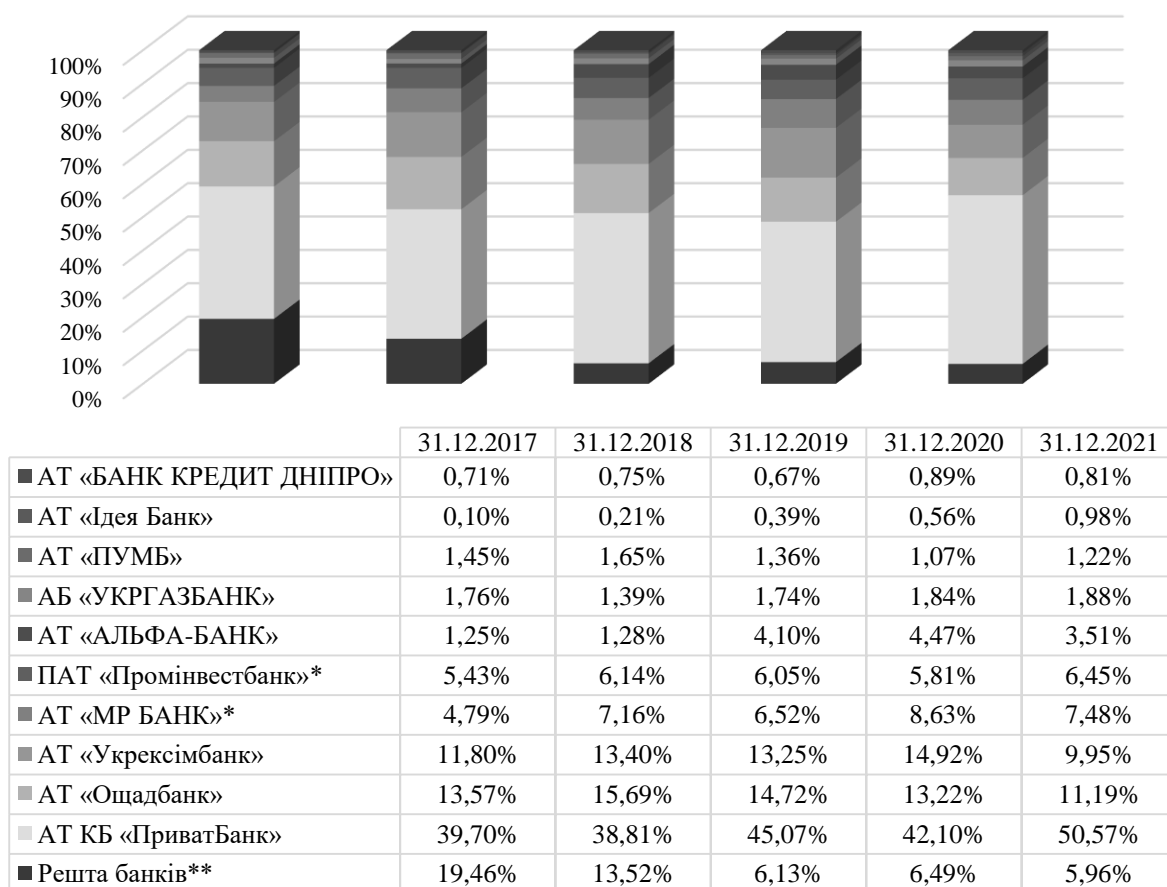

Рис. 2.2 – Структура банківського сектора України за обсягом непрацюючих кредитів за 2017–2021 рр., %

* банк переданий ФГВФО через рішення про ліквідацію 15.02.2022 р.

** станом на 31.12.2021 р. 210 установ, з яких 59 установ діючих, 151 установа передана ФГВФО (або припинила діяльність).

Джерело: складено і проведено розрахунки на основі [38].

З даних, наведених на рис. 2.3, видно, що на кінець 2021 року більше половини проблемної заборгованості банківського сектору України припадало на АТ КБ «ПриватБанк», натомість як 5 років до цього всього 40%. Також слід зазначити, що 10 банків у своєму кредитному портфелі на кінець 2021 року акумулювали 94% усієї проблемної заборгованості банківського сектору, натомість як у 2017 році – всього 80,5%. Наведена динаміка свідчить про зростання концентрації непрацюючих кредитів у 10 банків, стосовно 2 з яких (АТ «МР БАНК» і ПАТ «Промінвестбанк»), які акумулювали 14% усіх проблемних кредитів, 25.02.2022 р. було прийняте рішення про ліквідацію та передачу ФГВФО.

Поглиблений аналіз стану управління проблемними кредитами в Україні проведемо на прикладі 5 банків з найбільшим обсягом проблемної заборгованості, що здійснювали свою діяльність на кінець 2022 року (див. табл. 2.3, рис. 2.2) у динаміці за 2017–2021 рр. Це зокрема: АТ КБ «ПриватБанк» з державною часткою, АТ «Ощадбанк» з державною часткою, АТ «Укрексімбанк» з державною часткою, АТ «АЛЬФА-БАНК» іноземної банківської групи, АБ «УКРГАЗБАНК» з державною часткою, які сукупно акумулюють 77% проблемної заборгованості банківського сектора України.

Спочатку доцільно провести аналіз участі досліджуваних банківських установ у кредитному процесі банківського сектору, тобто визначити питому вагу їх кредитного портфеля у кредитному портфелі усіх банків України. Для цього сформовано табл. 2.4, в якій зведено за 2017–2021 рр. річні обсяги виданих кредитів.

З даних, наведених у табл. 2.4, видно, що загальний обсяг кредитного портфеля банківського сектору України у 2021 році, порівняно з 2017 роком, збільшився на 58,7 млрд грн або на 5,4%. У розрізі банків зростання кредитного портфеля зафіксоване у АБ «УКРГАЗБАНК» (+19,4 млрд грн або +44,2%) та у АТ «АЛЬФА-БАНК» (+33 млрд грн або +81,8%). Решта банків скоротили кредитний портфель: АТ «Укрексімбанк» на 6,9 млрд грн (-5,9%), АТ «Ощадбанк» на 12,2 млрд грн (-9,4%), АТ КБ «ПриватБанк» на 19,9 млрд грн.

Таблиця 2.4 – Динаміка участі досліджуваних банків у кредитному процесі банківського сектору України за 2017–2021 рр.

Найменування банку	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Зміни 2021 р. до 2017 р. (%)
1. Обсяг кредитного портфеля, млн грн:						
Всього, у т. ч.	1090914	1193558	1097684	1049579	1149567	+5,38
АТ КБ «ПриватБанк»	269532	293725	305163	245013	249621	-7,39
АТ «Ощадбанк»	128698	147062	140624	119537	116548	-9,44
АТ «Укрексімбанк»	116987	145932	130786	119240	110122	-5,87
АТ «АЛЬФА-БАНК»	40378	51724	58517	65757	73411	+81,81
АБ «УКРГАЗБАНК»	43757	56844	48283	56536	63112	+44,23
2. Частка участі у кредитному портфелі, %:						
АТ КБ «ПриватБанк»	24,71	24,61	27,80	23,34	21,71	-2,99
АТ «Ощадбанк»	11,80	12,32	12,81	11,39	10,14	-1,66
АТ «Укрексімбанк»	10,72	12,23	11,91	11,36	9,58	-1,14
АТ «АЛЬФА-БАНК»	3,70	4,33	5,33	6,27	6,39	+2,68
АБ «УКРГАЗБАНК»	4,01	4,76	4,40	5,39	5,49	+1,48
Разом	54,94	58,25	62,26	57,75	53,31	-1,63

Джерело: складено і проведено розрахунки на основі [38].

На 5 досліджуваних банків припадало 53,3% кредитного портфеля банківського сектора України на кінець 2021 року, що менше на 1,6 в. п., порівняно з 2017 роком. У тому числі участь АТ КБ «ПриватБанк» склала 21,7% і скоротилася на 3 в. п., АТ «Ощадбанк» 10,1% (-1,7 в. п.), АТ «Укрексімбанк» 9,6% (-1,1 в. п.), АТ «АЛЬФА-БАНК» 6,4% (+2,7 в. п.), АБ «УКРГАЗБАНК» 5,5% (+1,5 в. п.).

Проаналізуємо також якість кредитного портфеля досліджуваних банків за рівнем непрацюючих кредитів у кредитному портфелі, використавши статистичні дані, наведені у табл. 2.3 і табл. 2.4. Рівень непрацюючих кредитів розраховується як процентне відношення обсягу непрацюючих кредитів до обсягу кредитного портфеля (табл. 2.5).

Із наведених даних у табл. 2.5 можемо зробити висновок, що рівень непрацюючих кредитів банківського сектору України впродовж 2017–2021 рр. скоротився на 24,5 в. п. – з 54,4 до 30%, що є позитивною тенденцією, особливо в період кризових процесів, спричинених пандемією коронавірусу COVID-19.

Таблиця 2.5 – Аналіз якості кредитного портфеля досліджуваних банків за рівнем непрацюючих кредитів 2019–2021 рр., %

Найменування банку	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Зміни 2021 р. до 2017 р. (%)
АТ КБ «ПриватБанк»	87,64	83,35	78,38	73,95	69,92	-17,72
АТ «Ощадбанк»	62,72	67,30	55,55	47,60	33,13	-29,59
АТ «Укрексімбанк»	60,00	57,94	53,79	53,86	31,19	-28,81
АТ «АЛЬФА-БАНК»	70,52	87,36	59,14	56,48	35,18	-35,34
АБ «УКРГАЗБАНК»	73,81	68,13	66,49	44,20	35,28	-38,53
Банківський сектор в цілому	54,54	52,85	48,35	41,00	30,02	-24,52

Джерело: складено і проведено розрахунки на основі даних табл. 2.3 і 2.4.

Тотальне зниження рівня непрацюючих кредитів у розрізі досліджуваних банків можна пояснити активним списанням проблемних позик у період пандемії COVID-19. Так, рівень непрацюючих кредитів АТ КБ «ПриватБанк», який є найбільшим кредитором в Україні (21,7% всього кредитного портфеля), знизився на 17,7 в. п. упродовж досліджуваного періоду і становив на кінець 2021 року близько 70%. Зниження рівня непрацюючих кредитів решти банків було значно стрімкішим: від -28,8 в. п. у АТ «Укрексімбанк» до -38,5 в. п. у АБ «УКРГАЗБАНК». Варто зазначити, що проаналізовані банки включають банки з найбільшими кредитними портфелями, а отже, скорочення їх непрацюючих кредитів позитивно впливає на стан цього показника для банківської системи в цілому.

Отже, аналізуючи частку непрацюючих кредитів у період з 2017 по 2021 рік, варто зазначити, що спостерігається загальна тенденція до зниження, оскільки банки поступово вирішують ситуацію з непрацюючими кредитами та зменшують частку непрацюючих кредитів, водночас працюючи з наявним кредитним портфелем, не збільшуючи обсяги кредитування. Важливо зазначити, що кількість банків збільшилася. Це може свідчити, серед іншого, про ефективність та адекватність банківського нагляду. Однак коефіцієнт непрацюючих кредитів, особливо в державних банках, залишається високим, що зумовлює необхідність вдосконалення існуючих та запровадження нових моделей кредитного моніторингу.

2.2. Аналіз впливу наслідків російсько-української війни на обсяги та структуру проблемних кредитів банків України

З 24 лютого 2022 року розпочалося широкомасштабне вторгнення російської федерації на суверенну територію України, яке триває дотепер. З того часу національна економіка України функціонує в умовах воєнного стану і перебуває в фінансово-економічній кризі, спричиненій новою фазою російсько-української війни. При цьому падіння ВВП за перших 3 квартали 2022 року Міністерство економіки України планує на рівні 30% [55], а за весь 2022 рік, порівняно з 2021 роком – на рівні 32% [56].

НБУ звітує [57], що до кінця 2022 року українська економіка почала поступово відновлюватися після різкого падіння, спричиненого тотальною війною, але руйнування енергетичної інфраструктури перервало цю тенденцію; очікується, що ВВП у 2022 році впаде приблизно на третину, а зростання у 2023 році буде скромнішим, ніж прогнозувалося до масованих ракетних обстрілів. Це затримає відновлення попиту на фінансові послуги та призведе до подальших кредитних втрат банків.

Міжнародна підтримка України зростає і стає більш системною та регулярною: у 2022 році понад половину фіскальних потреб країни було покрито за рахунок допомоги партнерів, і така ситуація збережеться у 2023 році. Зовнішні гранти та позики також підтримали платіжний баланс та міжнародні резерви, дозволивши НБУ зберегти активну присутність на валютному ринку; до кінця 2023 року літні коригування обмінного курсу та низка валютних обмежень суттєво знизили тиск на валютному ринку. Значні державні витрати на армію та виплати постраждалим від війни підтримували доходи домогосподарств, компенсуючи суттєве зниження витрат приватного сектору.

Ліквідність банківської системи загалом залишалася високою з початку повномасштабної війни, а в деяких випадках навіть перевищувала рекордні показники. Цьому сприяла довіра вкладників до банків, а також регулярні та

значні надходження державних платежів на банківські рахунки домогосподарств. Однак нові надходження до банків були нерівномірними, оскільки більшість нових грошей було розміщено на поточних рахунках у державних банках.

Упродовж другого півріччя 2022 року тривало скорочення частки строкових депозитів населення в банках, тому структура фондування погіршилася. Це не створило негайних ризиків для банківської системи, але послабило стійкість окремих банків до можливих різких змін настроїв вкладників. Тому фінансовим установам слід намагатися покращити структуру фондування за строками погашення та залучати депозити домогосподарств, зокрема, шляхом підвищення депозитних ставок. Банки також заохочуються до підвищення ставок за гривневими депозитами через вищі облікові ставки. Крім того, НБУ збільшить резерви поточного рахунку з наступного року, щоб стимулювати банки збільшувати свої зобов'язання Валютна лібералізація в липні дозволила домогосподарствам купувати іноземну валюту і тримати її на строкових депозитах. Строкові депозити в іноземній валюті зросли вперше з початку коронакризи (2020 рік). Банки зберігають усі валютні кошти, отримані від домогосподарств, у високоякісних ліквідних активах.

Безперебійність платежів та робота мережі відділень також сприяють підтримці довіри до банку. Незважаючи на війну та масштабні ракетні обстріли, платежі населення та бізнесу продовжували здійснюватися безперебійно. Кількість платежів продовжує зростати. Банки почали розробляти та впроваджувати заходи для подолання наслідків відключення електроенергії. Були визначені відділення, які можуть працювати в разі тривалого відключення електроенергії або перебоїв у зв'язку з перебоями в роботі. З метою посилення стійкості до операційного ризику банки інвестують значні кошти в додаткові приміщення для відділень. Однак більша частина втрат через події операційного ризику пов'язана зі зменшенням доходів.

У другій половині 2022 року чистий портфель бізнес-кредитів у гривнях почав помірно скорочуватися. Щодо роздрібного портфеля цитренд є більш

вираженим і триває з початку повномасштабної війни. Основною причиною такого зниження було формування резервів за кредитами та погашення вже виданих кредитів, які не були компенсовані новими видачами. Уповільнення економічної активності через безпекові ризики та перебої в електропостачанні ще більше знизило попит на кредити. Під час війни державні програми відіграють важливу роль у підтримці кредитування.

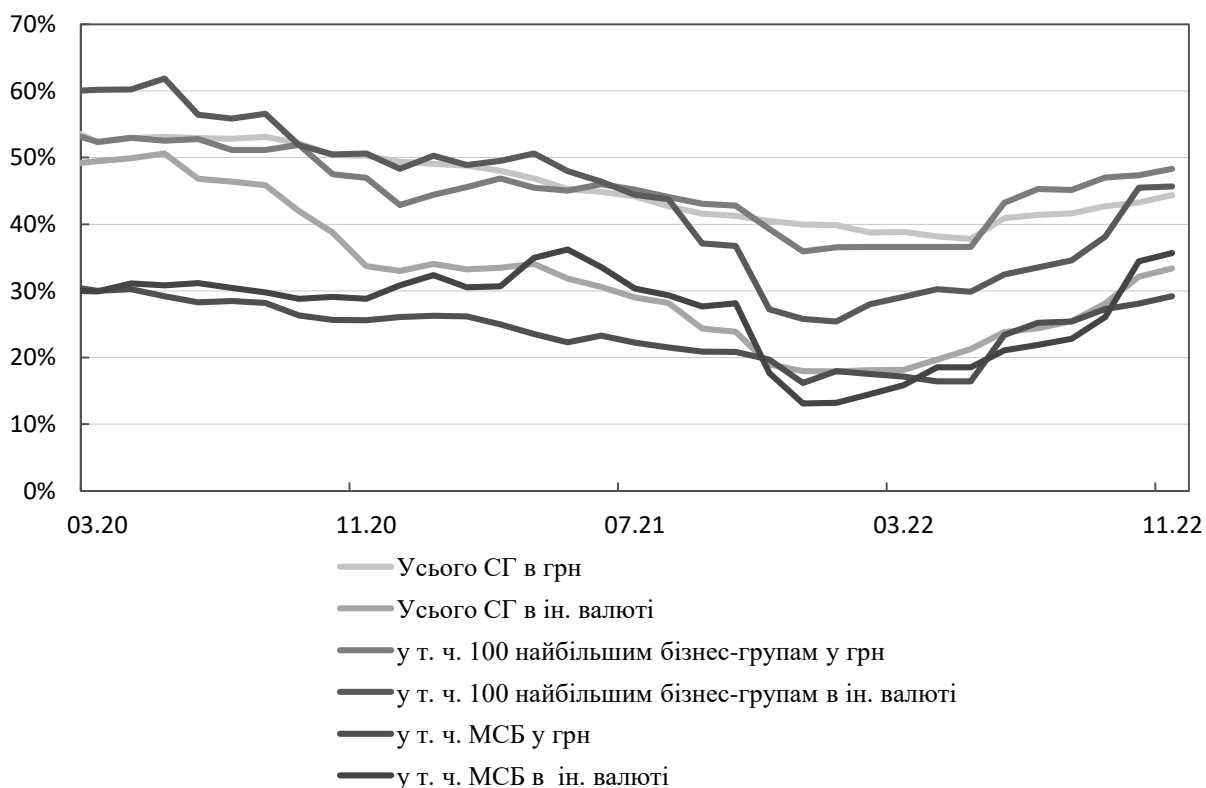
Кредитний ризик залишається найбільшою загрозою для фінансового сектору. Банки визнали значні кредитні збитки. З початку Другої світової війни на кінець лютого 2022 року резерви становили близько 11% непрацюючих кредитних портфелів банків. Найбільший ризик становлять прострочені роздрібні кредити та кредити компаніям, які зазнали значних втрат на ринках виробництва та збуту активів. Загалом фактичні та потенційні втрати за кредитним портфелем наразі еквівалентні.

Банківський сектор продовжує отримувати значні надходження від державних виплат. Однак ці кошти розподіляються нерівномірно: приплив депозитів домогосподарств сконцентрований у державних банках. З іншого боку, деякі малі та середні банки зазнали відтоку коштів клієнтів з початку війни. Структура фондування погіршилася зі збільшенням притоку коштів на поточні рахунки, а рішення НБУ обмежити вільну ліквідність шляхом підвищення резервних вимог вимагатиме від банків додаткових зусиль для залучення коштів на довший період часу.

У другому півріччі 2022 року чистий портфель гривневих кредитів бізнесу, який збільшився в першому півріччі, почав скорочуватися. Глибока рецесія та повільне відновлення економіки пригнітили попит на кредити. Банки обмежили кредитування існуючих клієнтів та тих, хто бере участь у програмах державної допомоги. Загалом, станом на лютий 2022 року банки зафіксували збитки за 9% працюючих кредитів; за оцінками НБУ, ще 15% портфеля зіткнуться зі значними труднощами з погашенням, якщо поточні умови збережуться. Тривала війна та значні пошкодження енергетичної інфраструктури збільшили кредитний ризик у корпоративному секторі. Як наслідок, загальні втрати банків від кредитного

ризикую продовжувати зростати. Банкам варто своєчасно визнавати ризики.

Проведемо аналіз динаміки та структури непрацюючих кредитів банківського сектору в період воєнного стану (рис. 2.3).

Примітка: СГ – суб'єкти господарювання; МСБ – малий і середній бізнес.

Рис. 2.3 – Динаміка частки непрацюючих кредитів, наданих суб'єктам господарювання банками, платоспроможними станом на 01.12.2022 р.

Джерело: складено на основі [58].

З початку воєнного стану 13% корпоративного портфеля зазнали дефолту, а частка непрацюючих кредитів зросла до 36,7% вже у 2022 році. Банки надають статус NPL кредитам, які не можуть бути погашені без стягнення застави. Дві третини нових непрацюючих кредитів визнаються через затримку платежів на 90 днів і більше. Вимога переглядати прострочену заборгованість була призупинена на початку війни, але відновлена цього літа. Банки вживали заходів для відновлення платоспроможності клієнтів, які були не в змозі погасити свої кредити.

З початку війни було реструктуризовано 9% корпоративного портфеля в

гривні та 20% валютного портфеля. З початку бойових дій приватні банки та банки з іноземним капіталом були більш активними в реструктуризації, ніж державні банки. Загалом, починаючи з лютого, банки зафіксували кредитні збитки у розмірі 9% від чистого корпоративного кредитного портфеля, що є початком повномасштабної війни. Більша частина цієї суми - це резерви під непрацюючі кредити. При цьому частка резервів за звичайними корпоративними кредитами в гривні зменшилася, тоді як частка резервів за валютними кредитами зросла лише незначно порівняно з початком року. Той факт, що оцінки втрат від непрацюючих кредитів залишаються на довоєнному рівні, свідчить про те, що банки використовують невідповідні моделі або надто оптимістичні макроекономічні припущення.

Результати оцінювання НБУ [58] свідчать, що ті 15% кредитного портфеля, які працюють погано, зіткнуться зі значними труднощами при погашенні своїх боргів. Портфелі в іноземній валюті є більш ризикованими, ніж портфелі в національній валюті, зокрема тому, що багато фірм не мають джерел валютних надходжень. Ймовірно, що велика кількість боржників не зможе вчасно погасити свої борги. Разом з уже зафіксованими 9% втратами це означає втрату понад 20% довоєнного портфеля.

Відновлення економічної активності влітку та восени 2022 року сприяло помірному відновленню платіжної дисципліни багатьох позичальників. Однак наразі переважає ризик подальшого падіння обсягів виробництва та прибутків підприємств (табл. 2.6).

З даних, наведених у табл. 2.6, видно, що найбільшими позичальниками були підприємства харчової промисловості (61 млрд грн), оптової торгівлі (96 млрд грн) і сільського господарства (103 млрд грн). При цьому найбільш неплатоспроможними виявилися підприємства машинобудування (62,5% проблемних кредитів), операцій з нерухомістю (62,8%, у тому числі операцій з комерційною нерухомістю 70,2%) та будівництва (68%), а найбільш платоспроможними – сільськогосподарські підприємства (частка проблемних кредитів склала 12,8%), виробники будівельних матеріалів (13,4%) та готелі

(10,3%). Загальна питома вага непрацюючих кредитів у розрізі секторів економіки склала 27,1%, при цьому для державних підприємств цей показник сягнув лише 6,6%.

Таблиця 2.6 – Стан корпоративного кредитного портфеля в банківському секторі України станом на 1 грудня 2022 року

Назва сектору економіки	Валові працюючі кредити			Міграція* кредитів у NPL за 12 місяців		Частка NPL**, %	Розподіл обсягів кредитів за адміністративними областями фактичної операційної діяльності*** боржника, %				Структура позик, “5–7–9%”, % (усього 93 млрд грн)
	усього, млрд грн	у т. ч. МСБ, млрд грн	покриття кредитним ризиком, %	за кількістю, %	за сумою боргу, %		звільнені		активні бої	інші	
							навесні	восени			
1. Сільське господарство	103	75	4,1	17,4	12,5	12,8	29	5	1	65	56,3
2. Добувна промисловість	3	1	6,2	21,7	21,4	32,8	2	18	0	80	0,4
3. Харчова промисловість	61	17	4,6	11,0	11,7	24,2	26	9	3	62	7,2
4. Легка промисловість	2	2	3,9	6,1	24,1	27,9	10	2	0	87	0,6
5. Хімічна промисловість	8	5	2,3	9,1	6,2	22,1	30	13	0	58	2,6
6. Виробництво будівельних матеріалів	5	2	3,8	14,5	13,9	13,4	39	11	0	50	0,7
7. Металургія	7	4	2,8	15,6	43,0	45,0	13	7	3	77	1,6
8. Машинобудування	7	3	3,4	19,5	28,9	62,5	12	12	5	70	1,4
9. Постачання електроенергії, інші послуги ЖКГ	26	17	9,1	16,7	41,7	46,8	26	21	2	50	0,3
у т. ч. «зелена» енергетика	20	15	10,4	18,6	33,9	42,7	8	28	3	61	-
10. Будівництво	6	3	4,3	24,1	54,4	68,0	33	2	0	65	1,5
11. Торгівля авто	4	2	3,0	6,6	7,1	24,8	41	16	2	41	1,3
12. Оптова торгівля	96	41	5,2	11,2	14,7	19,6	33	12	3	51	17,3
13. Роздрібна торгівля	24	4	4,8	8,2	2,8	20,6	30	6	6	58	2,5
14. Транспорт	13	7	5,4	14,4	14,4	22,0	40	13	1	46	1,7
15. Готелі	6	6	29,3	13,3	9,7	10,3	95	0	0	5	0,1
16. Операції з нерухомістю	27	19	8,1	18,8	33,6	62,8	76	0	1	23	0,4
у т. ч. комерційна нерухомість	16	10	7,4	18,7	36,8	70,2	87	7	1	5	0,0
17. Фінансові послуги	6	4	10,7	14,9	19,6	24,4	86	0	1	13	0,1
18. Інше	23	11	3,5	14,2	13,1	19,0	73	2	1	24	4,2
Держпідприємства	71	3	4,1	10,0	3,0	6,6	19	20	17	43	-
Усього	498	227	5,2	14,4	14,7	27,1	34	11	5	49	100

Примітка: У банках, платоспроможних станом на 01.12.2022. Для кредитів більше 2 млн грн.

* Співвідношення кількості або суми боргу боржників, кредити яких перейшли із працюючих у непрацюючі протягом 12 місяців відповідно до вимог Положення № 351.

** До розрахунку частки непрацюючих кредитів не включено кредити ПриватБанку, надані компаніям, пов'язаним із колишніми акціонерами та афілійованими з ними особами (з урахуванням таких кредитів загальна частка NPL становить 40,5%).

*** Розподіл за обсягом кредитів за адміністративними областями фактичної операційної діяльності, за даними опитування банків на 01.07.2022 (72% працюючого корпоративного портфеля): “звільнені навесні” – м. Київ, Київська, Сумська, Чернігівська; “звільнені восени” – Харківська, Миколаївська; “активні бої” – Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська.

Джерело: складено на основі [58].

Оцінивши ситуацію з корпоративним кредитним портфелем в Україні, доречно оцінити ситуацію з кредитами фізичним особам. Портфель кредитів фізичним особам продовжує скорочуватися через втрати від кредитного ризику та затримки з видачею нових кредитів. На додаток до відсутності реального попиту, кредитування стримується слабкими післявоєнними банківськими стандартами. Банки визнали значні втрати у кредитуванні домогосподарств: коефіцієнт непрацюючих кредитів зріс на 14% з початку лютого до листопада 2022 року і, як очікується, продовжить зростати.

Портфель кредитів домогосподарствам (рис. 2.4.) незмінно скорочується з початку повномасштабної війни.

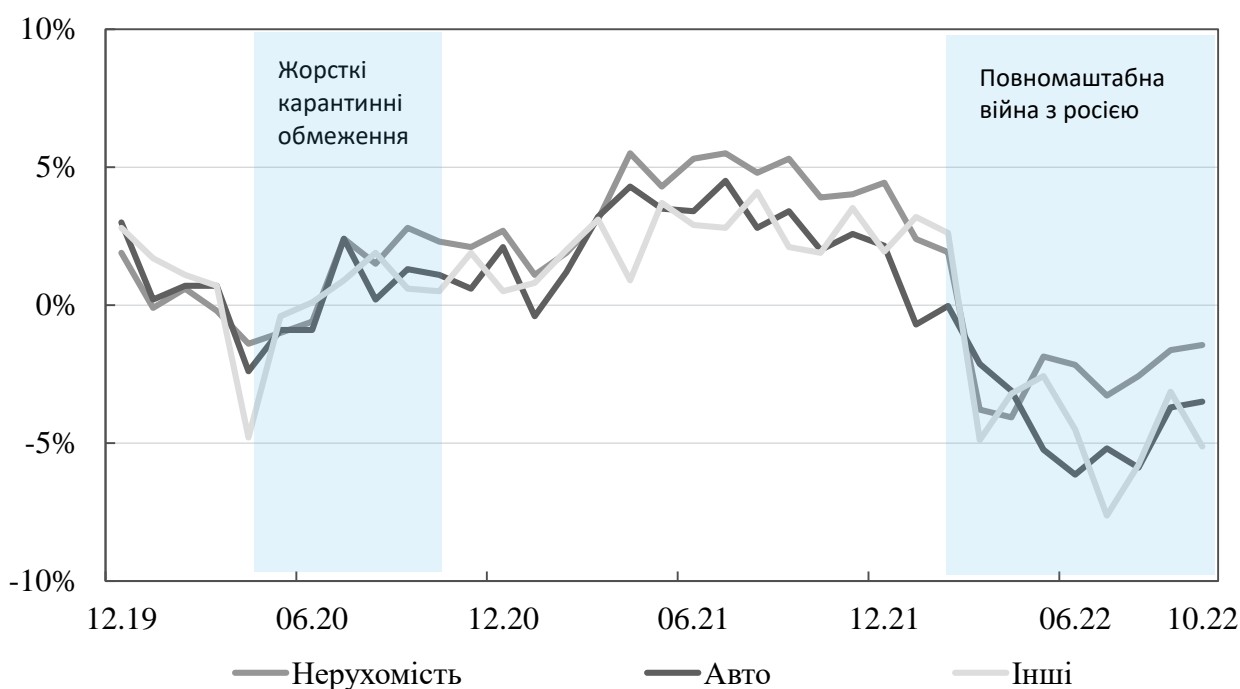

Рис. 2.4 – Зміна чистих кредитів фізичним особам (до попереднього місяця)

Джерело: НБУ [55; 58], у банках, платоспроможних на 01.12.2022.

З даних, наведених на рис. 2.4 видно, що у листопаді 2022 року чистий обсяг портфеля незабезпечених споживчих кредитів та автокредитів зменшився

на 30% порівняно з січнем 2022 року, а іпотечних кредитів - на 17%. Зменшення чистого портфеля зумовлене новими кредитними ризиками та уповільненням видачі нових кредитів, яка не встигала за поточними погашеннями за кредитами. Залишок незабезпечених споживчих кредитів зменшився переважно через формування резервів. Водночас портфель іпотечних кредитів та кредитів на придбання автотранспорту скоротився, головним чином через погашення існуючих кредитів, оскільки нові кредити не видавалися протягом тривалого періоду часу. Втрати від кредитного ризику за іпотечними та автокредитами є нижчими, ніж за незабезпеченими кредитами.

Попит домогосподарств на кредити залежить від їхньої схильності до споживання, особливо до великих покупок, яка значно знизилась у післявоєнний період. Одним з індикаторів рівня зацікавленості в кредитах є динаміка кількості пошуків кредитних пропозицій в Інтернеті. (рис. 2.5).

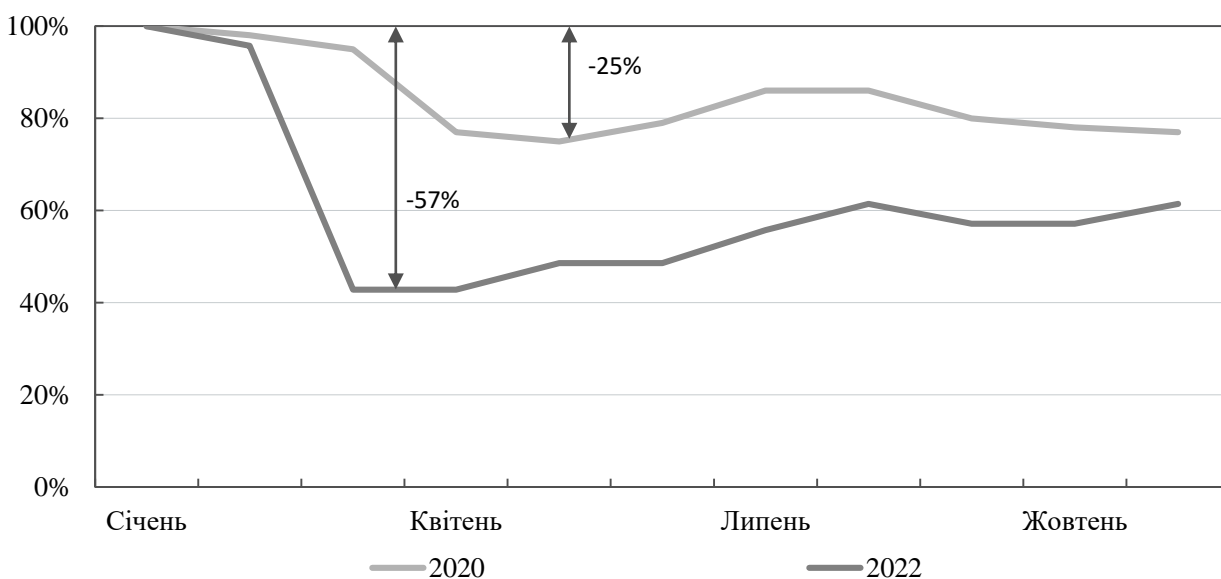

Рис. 2.5 – Пошук кредитів в Google, січень 2022 року = 100%

Джерело: Google trends [58].

З даних, наведених на рис. 3.5 видно, що показує, що кількість пошукових запитів за словом "кредит" у березні 2022 року зменшилася на 57% порівняно з лютим 2022 року. Це більш ніж удвічі перевищує кількість пошуків у період суворого карантину в 2020 році. З травня кількість обшуків поступово зростає, але все ще залишається значно нижчою за довоєнний рівень.

Паралельно зі зниженням попиту на кредити з боку домогосподарств скоротилася і пропозиція кредитів з боку банків. Зниження банківської кредитної активності також відображається в тому, що фінансові установи значно скоротили маркетингові витрати, які вони збільшували для залучення клієнтів до війни. Частка платної реклами у відсотках від відвідувань банківських сайтів також зменшилася.

Влітку закінчилися "кредитні канікули" в банках, що також означало підвищення кредитних ставок до довоєнного рівня та жорсткіші умови ціноутворення. Жорсткіші правила кредитування були виправдані труднощами в оцінці платоспроможності позичальників та високим ступенем невизначеності щодо їхніх майбутніх доходів і спроможності погашати кредити.

Якість споживчих кредитів стрімко погіршилася через падіння реальних доходів домогосподарств та збільшення витрат на вимушене переселення та облаштування житла під час відключення електроенергії (рис. 2.6). Ключовою ознакою погіршення якості портфеля є прострочення за кредитами.

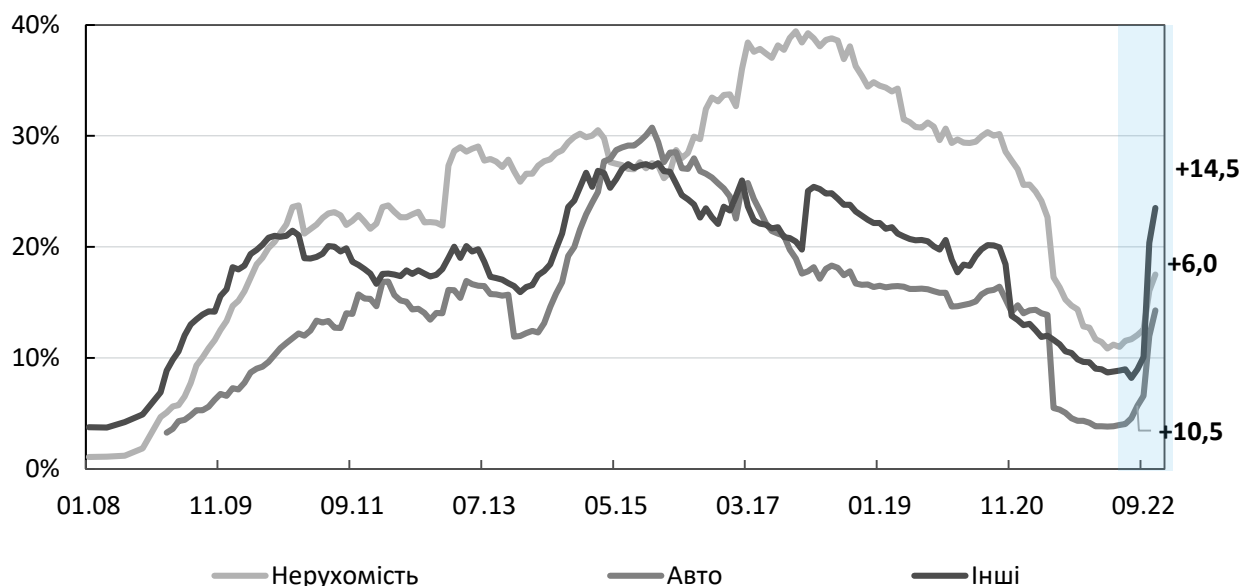
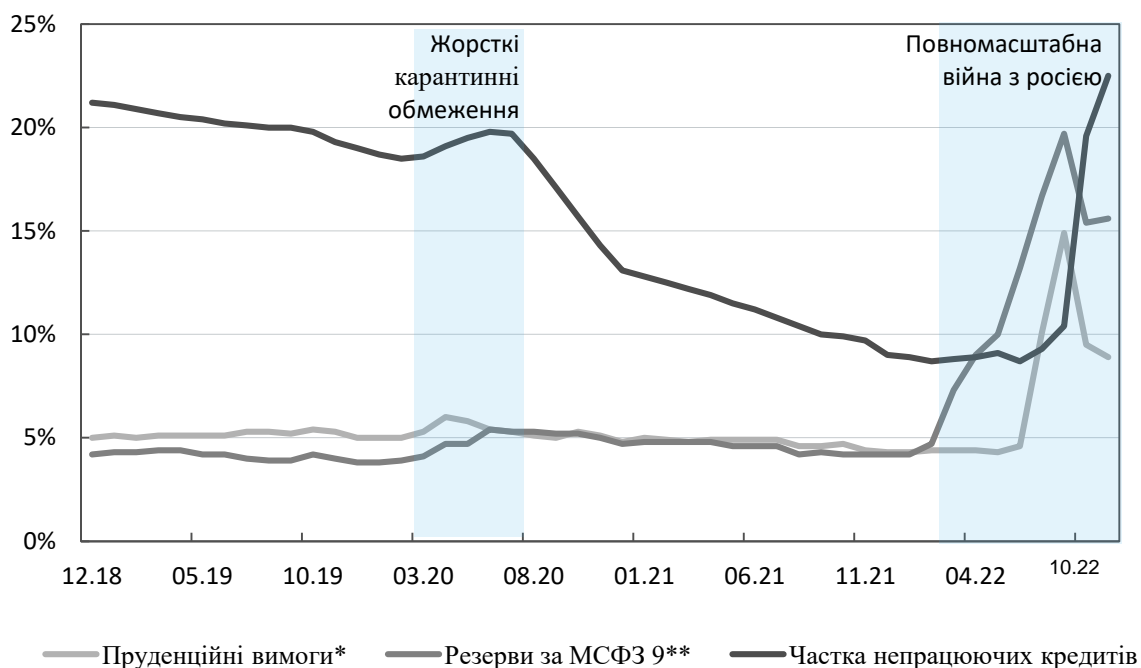

Рис. 2.6 – Частка непрацюючих гривневих кредитів фізичним особам
Джерело: НБУ [58].

Під час дії кредитних канікул було складно встановити реальну частку непрацюючого портфеля; у червні 2022 року, коли банки почали виходити з

кредитних канікул, Національний банк зобов'язав банки продовжувати розраховувати кількість днів прострочення. Згідно з регуляторним підходом, збільшення кількості днів прострочення призводить до поступового збільшення пруденційних резервів, які розраховуються банками відповідно до Положення 351 [8], а згодом - до визнання кредитів непрацюючими.

Тож, із відновленням регуляторних вимог покриття пруденційними резервами працюючого портфеля стрімко зросло (рис. 2.7).

* Кредитний ризик відповідно до вимог Постанови № 351 [8].

** Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 (МСФЗ 9) [59].

Рис. 2.7 – Резервування працюючих та частка непрацюючих гривневих кредитів фізичним особам

Джерело: НБУ [58].

З жовтня 2022 року безпроцентні кредити почали переходити в статус непрацюючих. Коефіцієнт непрацюючих кредитів у роздрібному секторі зріс на 14 пунктів порівняно з початком лютого, причому найшвидше він збільшився в секторі незабезпечених кредитів. Крім того, за 13% непрацюючих кредитів спостерігається незначне прострочення платежів, і значна частина цих кредитів незабаром перейде в категорію непрацюючих і може потребувати формування

додаткових резервів. Загалом, збитки в роздрібному кредитному портфелі наблизились до 30%.

Буфери капіталу, накопичені банками у довоєнний період, дозволили їм покрити кредитні збитки за роздрібними кредитами, особливо незабезпеченими, до 2021 року, НБУ зобов'язав фінансові установи тримати буфери капіталу за цим портфелем і поступово збільшив вагу ризику до 150%. У липні НБУ знизив вагу ризику до 100%, таким чином вивільнивши частину капіталу банків. Це дозволило банкам покрити збитки за кредитами. Крім того, збитки за кредитним портфелем були компенсовані процентними доходами від непрацюючої частини кредитного портфеля.

За прогнозом НБУ [58], споживчий попит, а отже, і попит на роздрібні кредити залишатиметься низьким, а кредитоспроможність позичальників погіршуватиметься: у третьому кварталі 2022 року банки оцінили боргове навантаження на домогосподарства як високе, вперше з 2018 року дізнались в опитуванні про умови кредитування [60]. Позичальники, які не можуть погасити свої кредити під час нинішньої кризи, швидше за все, будуть вилучені зі списків бажаних клієнтів банків у майбутньому. Узгоджене відновлення портфеля можливе лише за умови покращення макроекономічних умов та зростання доходів населення; до того часу кредитування залишається ризикованим. Державні програми підтримки допоможуть зберегти іпотечний портфель. Подальше скорочення розміру іпотечного портфеля є викликом для прибутковості банків, особливо тих, для яких цей сегмент є основною бізнес-моделлю.

Основні чинники зниження якості портфеля залишаються це реальні доходи більшості населення знижуються, а рівень безробіття залишається високим. Ситуація може погіршитися через інтенсивні обстріли енергетичної інфраструктури та сповільнення економічної активності в зимові місяці, що призведе до зростання збитків банків.

3. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ БАНКІВ УКРАЇНИ

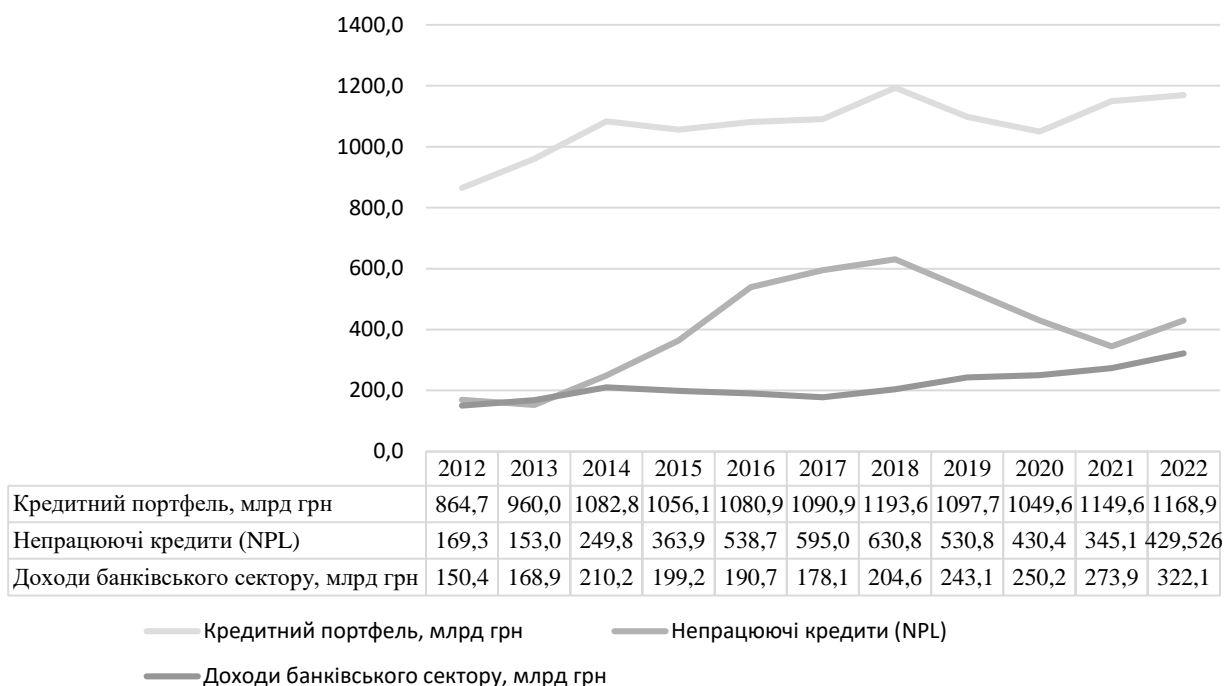
3.1. Моделювання доходності банківської діяльності з урахуванням якості кредитного портфеля

Керуючись послідовністю дослідження та вдосконалення процесу управління проблемними кредитами українських банків можна перейти до реалізації певного етапу, який полягає в моделюванні доходності банківського сектору України з урахуванням якості кредитного портфеля. Кредитні операції є найризикованішими і найприбутковішими операціями банку, тому вони, як правило, мають прямий вплив на банківський дохід і запобігання збитків банківської діяльності. Проте, результати проведеного аналізу дають підстави вважати, що зростання обсягу проблемних кредитів у кредитному портфелі призводить до скорочення доходності банку. Тому система заходів, що вживаються банком для запобігання виникненню проблемної заборгованості, повинна постійно переглядатися та вдосконалюватися. Відповідні процедури моніторингу та заходи щодо запобігання виникненню проблемної заборгованості повинні впроваджуватися з урахуванням поточних умов діяльності банку та специфіки кредитного портфеля.

З огляду на потребу вдосконалення процесу управління проблемними кредитами українських банків, моделювання впливу якості кредитного портфеля на доходи банківського сектору є важливим напрямом формування передумов для підвищення ефективності банківської діяльності. Спочатку проведемо порівняльний аналіз динаміки обсягів кредитного портфеля, непрацюючих кредитів і доходів банківського сектору України за 2012–2022 рр. (рис. 3.1).

З даних, наведених на рис. 3.1, видно, що за 2012–2022 рр. обсяг кредитного портфеля банків України збільшився на 35,2% за середньорічного приросту +3,1%, а обсяг непрацюючих кредитів збільшився на 153,7% за

середньорічного приросту +9,8%. Це призвело до зростання частки непрацюючих кредитів у 2022 році, порівняно з 2012 роком, на 17,2 в. п. (з 19,6 до 36,8%).

Примітка: дані за 2022 рік станом на 01.12.2022 р.

Рис. 3.1 – Порівняльна динаміка обсягів кредитного портфеля, непрацюючих кредитів і доходів банківського сектору України за 2012–2022 рр., млрд грн

Джерело: НБУ [38; 55].

Також, після початку російсько-української війни 2014 року розпочалося стрімке зростання обсягу непрацюючих кредитів, яке тривало до 2018 року. За цей період обсяг непрацюючих кредитів зріс у 4,1 рази, сягнувши свого максимального значення 630,8 млрд грн наприкінці 2018 року, а максимальної частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі 54,5% у 2017 році. Це свідчить про кризові процеси на ринку банківського кредитування упродовж 2014–2018 рр., підтвердженням чого є скорочення доходів банківського сектору у 2017, порівняно з 2014 р., на 15,3%. Натомість найменшого значення 15,9% частка непрацюючих кредитів у кредитному портфелі набула в 2013 році. З 2018 до 2021 року відбулося зменшення обсягу непрацюючих кредитів на 45,3% і

зростання обсягу доходів банківського сектору на 53,8%, тобто в цей період ситуація на ринку банківських кредитів стабілізувалася.

Оскільки динаміка кредитного портфеля, непрацюючих кредитів та доходів банківського сектору була різновекторною (див. рис. 3.1), необхідно дослідити індивідуальний вплив кожного показника якості кредитного портфеля банків на їх доходність в Україні. Індивідуальний вплив обсягу кредитного портфеля на доходи банківського сектору ілюструє рис. 3.2.

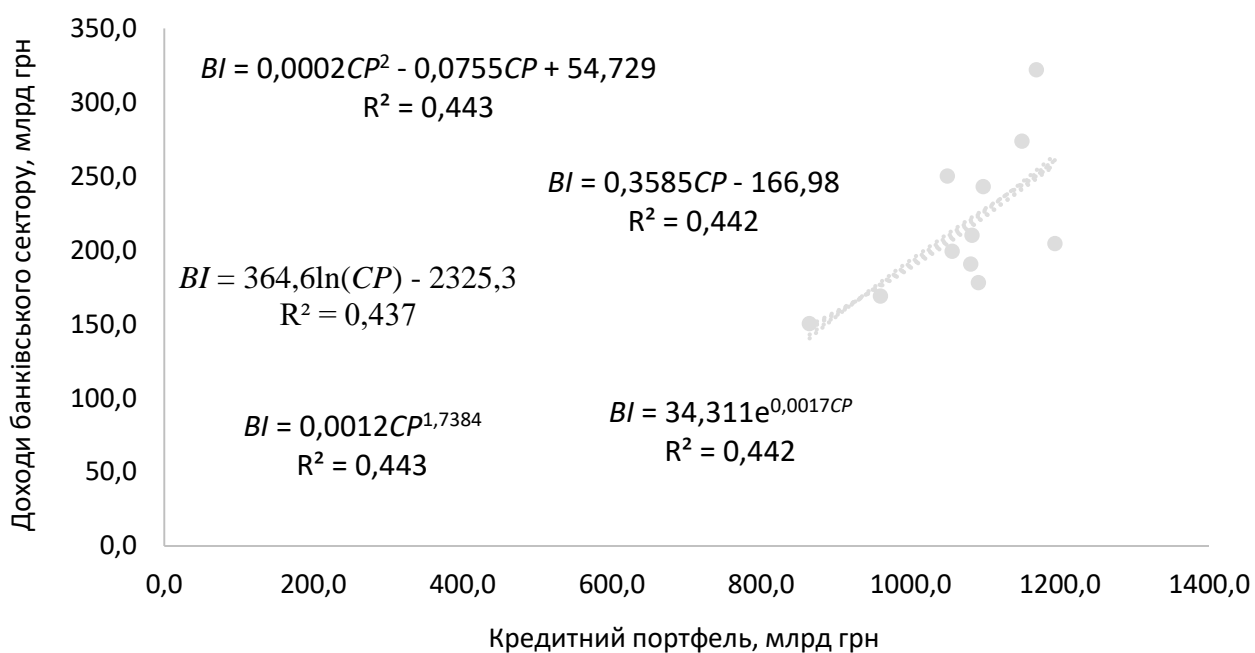

Рис. 3.2 – Формалізація впливу обсягу кредитного портфелю на доходність банківського сектору України

Джерело: НБУ [38; 55].

З даних, наведених на рис. 3.2, видно, що між обсягом кредитного портфелю банків України та їх доходами існує прямий стохастичний зв'язок середньої щільності ($0,437 < R^2 < 0,443$), при чому він найвищий у квадратичній та степеневій моделі. Можна також з достовірністю понад 44% констатувати, що зростання обсягу банківського кредитного портфеля на 1 млрд грн супроводжується зростанням обсягу банківських доходів на 358,5 млн грн (лінійна модель). Зростання ж кредитного портфеля на 1% супроводжується зростанням банківських доходів на 1,7% (степенева модель).

Індивідуальний вплив обсягу непрацюючих кредитів на доходи банківського сектору ілюструє рис. 3.3.

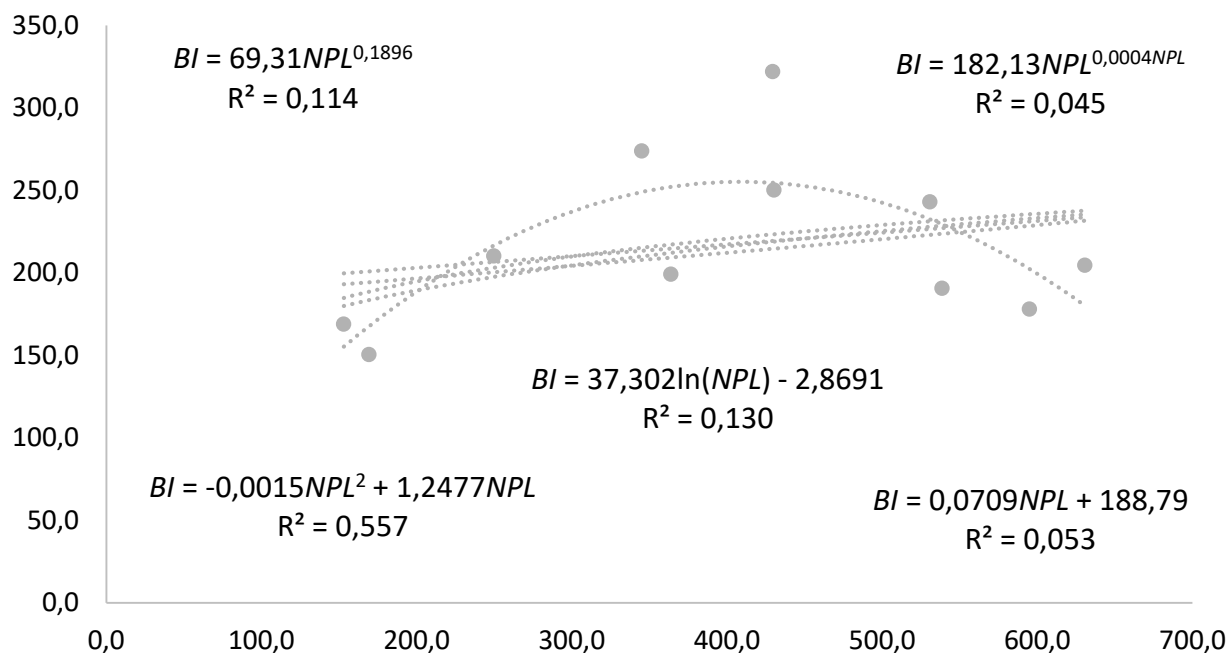

Рис. 3.3 – Формалізація впливу обсягу непрацюючих кредитів на доходність банківського сектору України

Джерело: НБУ [38; 55].

З даних, наведених на рис. 3.3, видно, що формалізація впливу обсягу непрацюючих кредитів на доходність банківського сектору України можлива лише за поліноміальною моделлю, оскільки рівень апроксимації лінійної, експоненціальної, логарифмічної та степеневі моделей $R^2 < 0,13$, що свідчить про дуже слабкий зв'язок. У випадку поліноміальної моделі (квадратичної функції) зв'язок між показниками щільний, що дає змогу формалізації. З рис. 3.3 видно, що графік квадратичної функції має точку максимуму з координатами (415,9; 259,5), тобто зростання обсягу непрацюючих кредитів до 415,9 млрд грн супроводжувалося зростанням банківських доходів до 259,5 млрд грн (між показниками прямий стохастичний зв'язок), подальше збільшення обсягу непрацюючих кредитів призводило до зменшення банківських доходів.

Для комплексного моделювання впливу якості кредитного портфелю на доходність банківського сектору, згідно послідовності етапів дослідження та

вдосконалення процесу управління проблемними кредитами проводиться моделювання двофакторної степеневі моделі згідно формули. Для цього спочатку розраховуються натуральні логарифми показників (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Натуральні логарифми обсягів кредитного портфеля, непрацюючих кредитів та доходів банківського сектору України

Рік	$\ln CP$	$\ln NPL$	$\ln BI$
2012	6,76236	5,13164	5,01362
2013	6,86690	5,03040	5,12924
2014	6,98726	5,52048	5,34806
2015	6,96238	5,89687	5,29427
2016	6,98552	6,28918	5,25065
2017	6,99477	6,38856	5,18209
2018	7,08469	6,44694	5,32083
2019	7,00096	6,27435	5,49348
2020	6,95614	6,06465	5,52214
2021	7,04714	5,84392	5,61263
2022	7,06384	5,86161	5,77472

Джерело: НБУ [38; 55].

Дані табл. 3.1 вводяться у конструкт моделі при використанні надбудови Excel “Data $\Rightarrow$ Data Analysis $\Rightarrow$ Regression”. Результати моделювання виведено на рис. 3.4. З даних, наведених на рис. 3.4, видно, що загалом степеневе рівняння двофакторної регресії впливу кредитного портфелю і непрацюючих кредитів на доходи банківського сектора України характеризується стохастичним зв’язком високої щільності (коефіцієнт множинної кореляції $R = 0,7318$), що підтверджується достатніми рівнями значень F-критерію Фішера ($F_{\text{факт}} = 4,6132 > F_{\text{таб}} = 4,4590$) та t-критерію Стьюдента ($t_{\text{факт}} = 3,0375 > t_{\text{таб}} = 2,3060$). Значення коефіцієнта множинної детермінації $R^2 = 0,5356$ означає, що будь-які зміни банківських доходів на 53,56% пояснюються змінами кредитного портфеля та непрацюючих кредитів.

За даними рис. 3.4 можна побудувати рівняння множинної регресії у логарифмічній формі:

$$\ln BI = \ln(-14,874) + 3,143 \ln CP - 0,282 \ln NPL. \quad (3.1)$$

ПІДСУМКОВИЙ РЕЗУЛЬТАТ						
<i>Регресійна статистика</i>						
Множинний R	0,731844485					
R-квадрат	0,53559635					
Нормований R-квадрат	0,419495438					
Стандартна похибка	0,21789955					
Спостереження	11					
Дисперсійний аналіз						
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>	<i>t</i>
Регресія	2	0,438071134	0,219035567	4,61319674	0,046513872	3,03750
Залишок	8	0,379841709	0,047480214			
Всього	10	0,817912843				
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Y-перетин	-14,8738283	6,867319431	-2,165885605	0,06221617	-30,70989531	0,9622387
CP	3,143151332	1,106754261	2,839972197	0,0218129	0,590971428	5,69533124
NPL	-0,282253316	0,209076773	-1,34999843	0,21396718	-0,76438522	0,19987859

Рис. 3.4 – Результати моделювання впливу якості кредитного портфеля на доходність банківського сектору України

Джерело: дані, наведені у табл. 3.1, розрахунки в Excel.

Після необхідних перетворень рівняння степеневі множинної регресії доходів банківського сектору України набуває такого кінцевого вигляду:

$$BI = 0,00000035 \cdot CP^{3,143} \cdot NPL^{-0,282}. \quad (3.2)$$

Отже, з формули видно наступне:

- упродовж 2012–2022 рр. зростання обсягу банківського кредитного портфелю на 1% супроводжувалося зростанням обсягу банківських доходів на 3,143%;
- при збільшенні обсягу непрацюючих кредитів на 1% обсяг доходів банківського сектору України зменшувався на 0,282%;
- при одночасному збільшенні обсягів кредитного портфеля та непрацюючих кредитів на 1% обсяг доходів банківського сектору України зростав на 2,861%.

3.2. Прогнозування та максимізація доходів банківського сектору України

Керуючись послідовністю дослідження та вдосконалення процесу управління проблемними кредитами банків перейдемо до реалізації наступного етапу, який полягає в прогнозуванні показників якості кредитного портфеля банківського сектору України на основі трендового аналізу та екстраполяції. Методи прогнозування широко застосовуються у плануванні як на мікро-, так і на макрорівні, оскільки планування є важливою функцією менеджменту разом з організацією, мотивацією та контролем [61]. Саме тому функція планування актуалізується і в управлінні проблемними кредитами.

Керуючись формулами проведено екстраполяцію рядів динаміки обсягу кредитного портфеля (рис. 3.5) і обсягу непрацюючих кредитів (рис. 3.6.) на 2023–2025 рр., оскільки в умовах воєнного стану та глибокої рецесії прогнозування на довший період буде недостовірним.

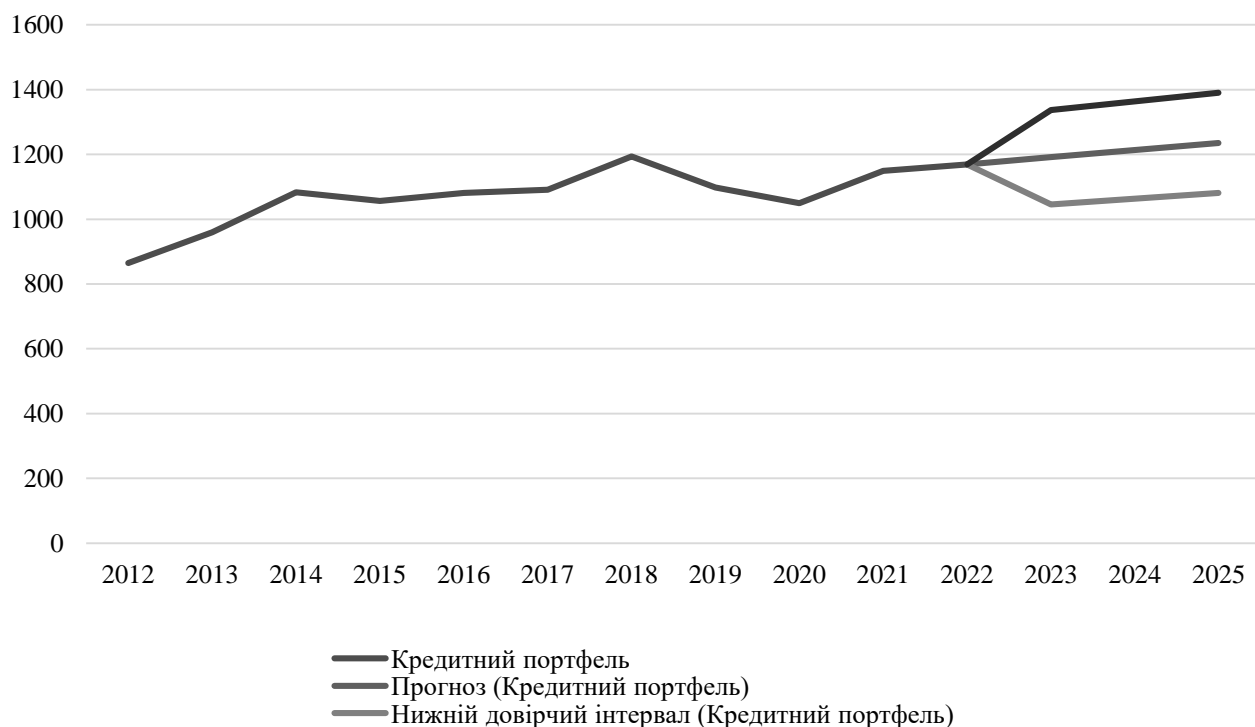

Рис. 3.5 – Екстраполяція ряду динаміки обсягу кредитного портфеля банків України на 2023–2025 рр.

Джерело: НБУ [38].

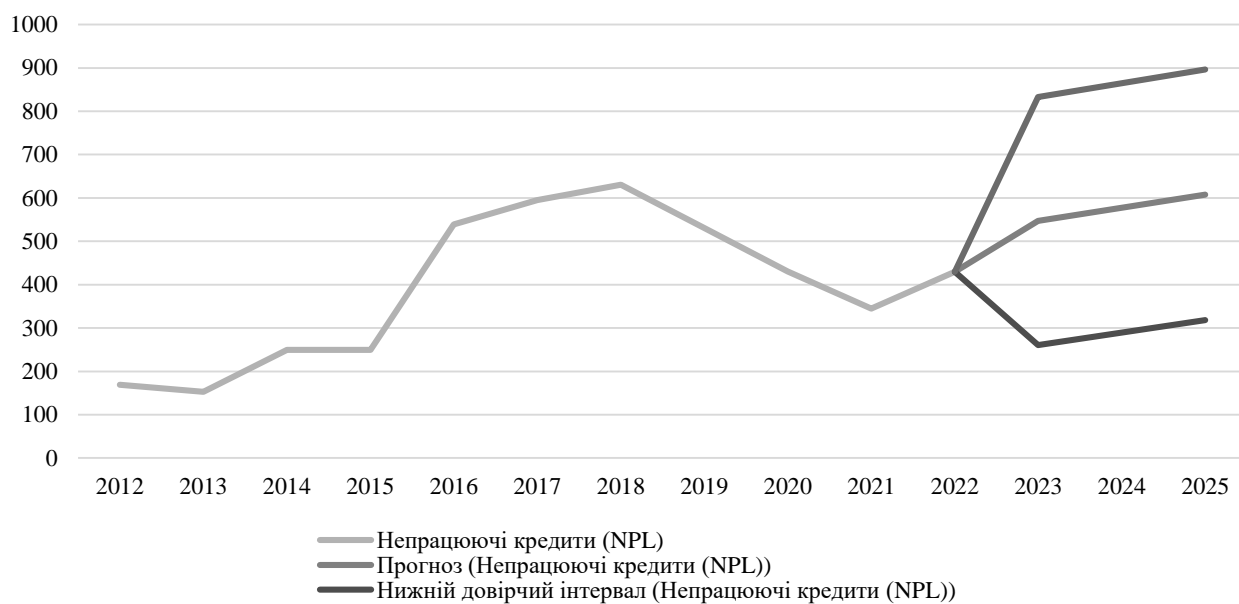

Рис. 3.6 – Екстраполяція ряду динаміки обсягу непрацюючих банків України на 2023–2025 рр.

Джерело: НБУ [38].

З даних, наведених на рис. 3.5 і 3.6, видно, що упродовж 2023–2025 рр. прогнозуються наступні тенденції змін:

1. Обсяг кредитного портфеля банківського сектору України найімовірніше (реалістичний сценарій) зросте на 66 млрд грн (+5,7%). Проте за посилення кризових явищ на фінансовому ринку України внаслідок російсько-української війни та її пролонгації (песимістичний сценарій), обсяг кредитного портфеля може скоротитися на 88 млрд грн (–92,5%). Якщо війна завершиться і розпочнеться відбудова української економіки, то можливе збільшення обсягу банківського кредитного портфеля на 221 млрд грн (+18,9%).
2. Обсяг непрацюючих кредитів банків за реалістичного сценарію може зрости на 178 млрд грн (+41,4%), за песимістичного сценарію – на 467 млрд грн (+108,7%), а за оптимістичного сценарію може скоротитися на 111 млрд грн (–25,9%).

Реалізація останнього восьмого етапу послідовності дослідження та вдосконалення процесу управління проблемними кредитами банків полягає

у максимізації доходів банківського сектору України засобами оптимізації оптимізації на основі формули (3.2) з використанням надбудови "Solver" у середовищі Excel. Побудуємо цільову функцію максимізації доходів банківського сектору України:

$$BI = 0,00000035 \cdot CP^{3,143} \cdot NPL^{-0,282} \xrightarrow{CP, NPL} \max, \quad (3.3)$$

де $1081 < CP < 1390$;

$318 < NPL < 896$;

$0,159 < \frac{NPL}{CP} < 0,545$.

Результати максимізації доходів банківського сектору України ілюструє табл. 3.2.

Таблиця 3.2. – Результати максимізації доходу банківського сектору України

Найменування показника	Значення 2022 року	Оптимальне значення	Зміни (+ / -)	
			Одиниці вимірювання	%
1. Кредитний портфель, млрд грн	1168,9	1390,0	+221,1	+18,9
2. Непрацюючі кредити, млрд грн	429,5	318,0	-111,5	-26,0
3. Частка непрацюючих кредитів у кредитному портфелі, %	36,8	22,9	-13,9	-13,9
4. Доходи банківського сектора, млрд грн	322,1*	516,5	+194,4	+60,4
	275,2**		+241,3	+87,7

* фактичне значення.

** теоретичне значення, обчислене за формулою (4.2).

Джерело: розраховано за даними рис. 3.5 і 3.6 з використанням формули (3.3) та надбудови "Solver" в Excel.

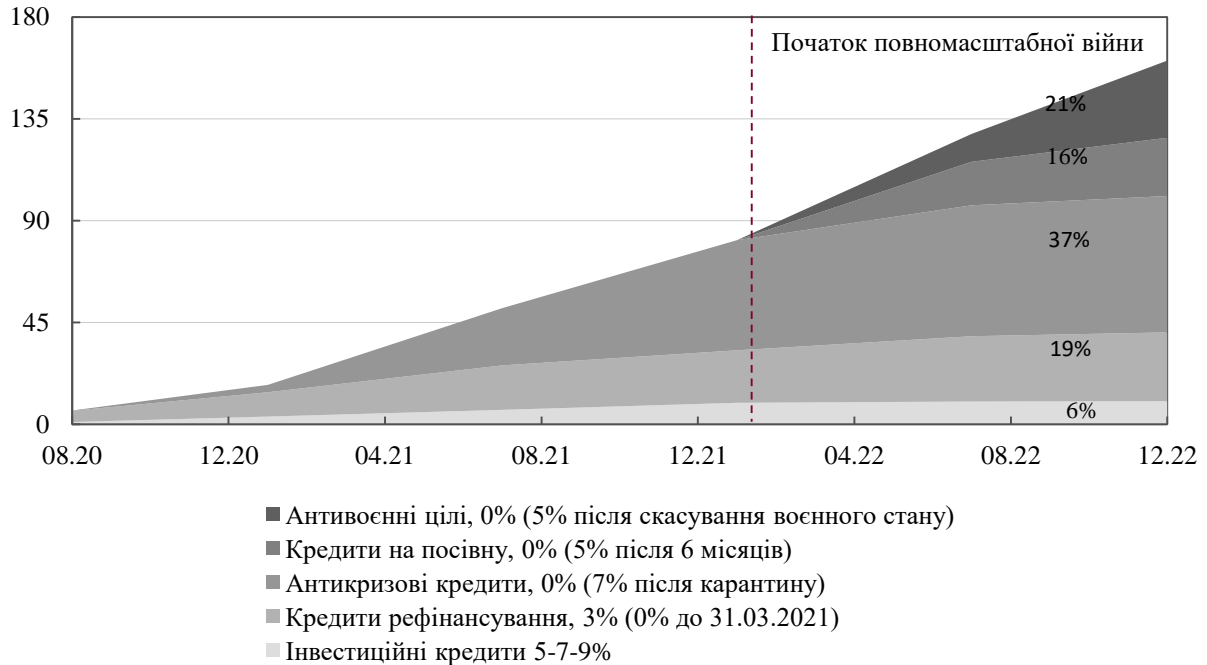
Дані, наведені у табл. 3.2 показують, що для збільшення обсягу доходів банківського сектору України на 60,4%, порівняно з 2022 роком, необхідно збільшити обсяг кредитного портфеля на 18,9%, скоротити обсяг непрацюючих кредитів на 26% і досягти їх частки в кредитному портфелі 22,9% (на 13,9% нижче, ніж у 2022 році). Очевидно, що ці зміни можливо забезпечити лише за оптимістичного сценарію, коли російсько-українська війна завершиться перемогою України якнайшвидше і розпочнеться відбудова національної

економіки. Проте, упродовж широкомасштабного вторгнення активно реалізовувалася державна програма «Доступні кредити 5–7–9%», внесок якої до кредитного портфеля у 2022 році склав 19%. Державна програма підтримки «Доступні кредити 5-7-9%» була ініційована у 2020 році для стимулювання інвестиційного кредитування [62]. Проте вже в перші місяці існування фокус змістився на підтримку компанії в умовах кризи. Спочатку в період карантину, а потім під час російсько-української війни. Під час кризи важливу роль у фінансуванні та підтримці банківського сектору почала відігравати державна підтримка. Тому для збільшення кредитного портфеля українського банківського сектору та його прибутковості до 2023 року необхідно розширити національну програму "Доступні кредити 5-7,9%".

Державну програму «Доступні кредити 5-7-9%» започатковано в лютому 2020 року [63]. Спочатку програма була спрямована лише на полегшення доступу до банківських кредитів для фізичних осіб-підприємців та малих і мікропідприємств для реалізації інвестиційних проектів. В основі програми лежить механізм часткової компенсації відсоткової ставки. Відсоткова ставка за кредитами, наданими банкам, визначається ринковими умовами. Відсоткова ставка за кредитами, отриманими банками, визначається ринковими умовами на основі суми депозитів, вираженої через український індекс тримісячних депозитних ставок UIRD [63], спреди додаються для покриття операційних витрат, кредитного ризику та забезпечення прибутковості. Банки фактично отримують компенсацію у вигляді змінної відсоткової ставки, яка переглядається щоквартально відповідно до змін UIRD. На початку програми кредитні ставки становили від 17% до 19% річних. Однак позичальники сплачували лише низьку фіксовану процентну ставку від 5% до 9%. Різницю банкам покривав Фонд розвитку підприємництва за рахунок бюджетних коштів.

Програма просувається повільно через низький попит на кредити на інвестиційні цілі та невеликий кредитний ліміт - 1,5 млн грн. Крім того, бізнес-середовище ускладнюється пандемією COVID-19 та запровадженням карантину. Тому станом на квітень 2020 року умови програми були змінені, щоб охопити

два додаткові напрями: антикризове фінансування (під 3%, 0%- після грудня 2020 року) та рефінансування існуючої заборгованості (0% до кінця березня 2021 року, 3% після), а кредитний ліміт був вперше збільшений до 3 мільйонів гривень (ця сума переглядалася кілька разів). Це дало поштовх програмі.

Примітка: у % зазначено частку напрямку в загальній сумі укладених за програмою договорів станом на 19.12.2022 року.

Рис. 3.7 – Укладені кредитні договори за напрямами кредитування, млрд грн

Джерело: Фонд розвитку підприємництва [64], Міністерство фінансів України [65].

Після широкомасштабного вторгнення росії у березні 2022 року програму було розширено двома новими напрямами: підтримка посівної кампанії та надання кредитів для подолання наслідків агресії. Початково вартість кредитів для позичальників за цими напрямами становила 0%. Подальші зміни скасували обмеження на розмір підприємств – учасників програми. У жовтні додався механізм відновлення зруйнованих через війну виробничих потужностей під 9% річних.

Програма поступово стала драйвером кредитування: на кінець 2020 року кредити, надані в рамках програми, становили 5% чистого корпоративного

портфеля, у 2021 році цей показник сягнув 18%, а до грудня 2022 року - 26%; у військовому 2022 році кредити надавалися майже виключно в рамках програми: до середини грудня було схвалено 161 млрд грн кредитів за 52 000 кредитних договорів у всіх секторах економіки. Існуючі кредити становлять близько 95 мільярдів гривень.

Наразі у програмі беруть участь 45 банків. На державні банки припадає 40% усіх схвалених кредитів з точки зору вартості контрактів. Майже така ж частка припадає на банки з іноземних банківських груп. У більшості банків переважають антиковідні кредити. Державні банки були найактивнішими у наданні кредитів на посівну 2022 року, тоді як українські приватні банки та іноземні банки мали більшу частку кредитів на рефінансування.

У воєнний час державна підтримка є ключовим фактором доступу підприємств до кредитів. Тому ця програма продовжуватиме відігравати важливу роль у 2023 році. Оскільки для розширення цієї програми потрібні додаткові ресурси, її дизайн необхідно оптимізувати. Оскільки більшість компаній пристосувалися до війни та відновили виробництво, варто розглянути можливість підвищення відсоткових ставок. Програми для агровиробників мають бути розроблені окремо, зважаючи на складнощі зі збутом врожаю через перебої в логістичній інфраструктурі.

Зарубіжний досвід показує, що, окрім державної підтримки, банки можуть ефективно вирішувати проблеми управління непрацюючими кредитами на останніх стадіях управління боргом шляхом передачі (продажу) непрацюючих активів відповідним фінансовим компаніям на основі оптимізації балансу (SPV onshore / offshore). Компанії SPV – це фінансові установи спеціального призначення, основною метою якої є придбання проблемних активів та застави у неплатоспроможних банків, а потім продаж пулу проблемних активів за договірною ціною з метою усунення неплатоспроможності.

Найкращою міжнародною практикою передачі непрацюючих кредитів афілійованим фінансовим компаніям через механізм SPV-onshore є відокремлення непрацюючих кредитів від банку та передача частини

непрацюючих кредитів неконсолідованій юридичній особі на цьому рівні. Інший варіант - продаж непрацюючих кредитів з частковим фінансуванням на умовах SPV-offshore за участю інвестиційних фондів.

Перевагою запровадження такого механізму є можливість повноцінної участі банків у розподілі прибутку від своїх кредитних портфелів, а також покращення ідентифікації, оцінки та регулювання кредитного ризику портфеля. Серед основних переваг та недоліків методів управління непрацюючими кредитами експерти виділили наступні. (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 – Порівняльна характеристика методів управління проблемними активами

Методи та критерії	Бухгалтерський облік	Достатність капіталу	Ліквідність	Ефективність управління	Прибутковість портфеля
Передача проблемних активів в управління в третій особі (колектору)	Проблемні активи залишаються на балансі банку, відображення збитків у фінансовій звітності банку	Вплив незначний	Незначне поліпшення ліквідності за рахунок повернення кредитів	Оплата послуг колектора	Розподіл участі у прибутку за портфелем
Продаж проблемних активів непов'язаній фінансовій компанії на умовах факторингу	Поліпшення структури кредитного портфеля, реалізація збитків у фінансовій звітності банку	Істотне зменшення тиску на регулятивний капітал	Швидке зростання ліквідності	Вивільнення внутрішніх ресурсів банку на інші цілі, відсутність операційних витрат	Відсутність участі у розподілі прибутку за портфелем, суттєва знижка при продажу
Передача/продаж проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії (SPV onshore/offshore)	Передбачає оптимізацію структури балансу банку	Зменшення тиску на регулятивний капітал	Не передбачає збільшення ліквідності	Вищий рівень віддачі за проблемними активами, економія внутрішніх ресурсів банку	Розподіл участі у прибутку за портфелем, істотні втрати при продажу

Джерело: [66].

Описані методи стосуються зменшення питомої ваги проблемних активів для окремого банку і являються децентралізованими.

Підтримка банківської системи з боку центрального уряду має вирішальне значення під час фінансової кризи. Централізований підхід передбачає створення державою спеціалізованої агенції для купівлі та управління непрацюючими активами з усієї банківської системи. У цьому випадку непрацюючі активи будуть обмінюватися на державний борг. У Чилі, Угорщині та Польщі

центральний банк встановлює прями процедури викупу непрацюючих активів банків, тоді як у Чехії, США, Мексиці та Південній Кореї для викупу деяких або всіх непрацюючих активів банків використовуються агентства з реструктуризації [67].

Одним із можливих варіантів вирішення проблеми токсичних активів у банківській системі є створення "поганих банків". Термін "поганий банк" з'явився у 1988 році, коли американський банк "Меллон" передав свої енергетичні кредити та кредити на нерухомість, які вважалися "поганими", Національному банку "Грант Стріт" (GSNB), який продовжував працювати прибутково. Згодом GSNB був ліквідований урядом США без необхідності капітальних інвестицій. Згодом GSNB був ліквідований протягом семи років без необхідності додаткових капіталовкладень [68].

Найбільш успішним досвідом створення державного "поганого" банку є досвід Швеції: для подолання великої банківської кризи восени 1992 року Швеція створила спеціалізовану державну установу, а саме – Securum, яка Основне завдання - продовжувати позичати.

Розділивши банки на "хороші" та "погані", погані банки можна було повернути до нормальної роботи та продати за значну ціну. Завданням Securum було повернути платникам податків якомога більше з понад 12 мільярдів доларів поганих кредитів, придбаних у Nordbanken. Ці активи були придбані зі знижкою. Nordbanken був успішно реструктуризований і до 1995 року став одним з найприбутковіших банків Швеції; Securum рефінансував більшу частину "поганих" активів у 1994 році і припинив свою діяльність у 1997 році [69].

Шведська модель характеризується наявністю незалежного комітету з оцінки активів та прозорістю процесу. За підрахунками економіста Емре Ергунгора, шведському «поганому» банку вдалося повернути близько третини вартості «токсичних» активів.

Щоб якомога швидше обмежити вплив фінансової кризи 2008-2009 років, Німеччина запровадила модель "Bad Bank Lite", коли держава викупує ризиковані активи, а банки отримують компенсацію за потенційні довгострокові

збитки. На думку німецьких експертів, "bad bank lite" є кращим варіантом, ніж "bad bank", оскільки державі не потрібно вливати ресурси безпосередньо для забезпечення ліквідності банків, а натомість вона отримує частину прибутку банків як компенсацію протягом 40-50 років [69].

Компанії з управління активами можуть працювати як з приватним, так і з державним капіталом. Наприклад, у березні 2009 року Міністерство фінансів США оголосило про Програму державно-приватних інвестицій - програму з очищення банківських балансів від поганих кредитів. В рамках цієї програми банки купують погані кредити та іпотечні цінні папери у приватного капіталу. Банки продають ці пули активів державним і приватним фондам, щоб залучити інвесторів [70].

Отже, для скорішого вирішення проблеми ефективного управління проблемними кредитами та відновлення повноцінного кредитування реального сектору економіки банки потребують державної підтримки. Ця підтримка можлива у різних формах. В Україні доцільно розширити реалізацію державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» та необхідно створити законодавчу базу для функціонування SPV компаній. Уряду необхідно терміново перейти у площину реалізації ідеї санаційного банку, або державної (приватно-державної) компанії з управління проблемними активами.